

HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH

VERBOND

NR. 2 FEBRUARI 1989

Adoptiedeskundige René Hoksbergen

**GEADOpteerd Kind
WIL wortels kennen**

HUMANIST

is een maandelijks uitgave van het
Humanistisch Verbond

Redactie-adres: Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. Tel.: 030-318145 (sekr.tst. 41).
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht

Redactie: Hes van Huizen (hfdred.),
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving: Hes van Huizen, Rik
Tazelaar (Studio ID)

Druk: Brouwer Offset bv, Utrecht

Medewerkers: Peter Bekkers, Bert
Boelaars, Ingrid Cramer, Rémi van
der Elzen, Charles Groenhuysen,
Piet Hertogh, André Hielkema,
Theodor Holman, Emmy Jacobs, Tom
Janssen, Eric Oostrijk, Lieselot
Meelker, Albert Nieuwland, Ida
Overdevest, Michel Pellanders,
Chris Pennarts, Dick van der Peijl,
Freek Pol, Martin Šimek, Liesbeth
Sluiter, Frits Stoffels, Els van Thiel,
Sylvia Weve, Martin de Zoete (sekr.)

Redaktiekommissie: Henk Smit
(voorzitter), Mettha de Nachtegaal,
Hans Martens, Bram Roozendaal,
Marc Hermesen

Abonnement/lidmaatschap: Een
jaarabonnement op de Humanist
kost slechts f 30,-. Bel: 030-318145.
Leden van het Humanistisch Ver-
bond ontvangen het blad gratis. Als
u lid wordt, hoeft u dus geen abonne-
ment te nemen.

Lid worden van het HV is eenvoudig.
U kunt even bellen: tel. 030-318145.
Of u stuurt een kaartje met uw naam
en adres naar Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. (Wacht u s.v.p. met betalen
tot u een aksept-girokaart ontvangt.)
Voor jongeren tot 27 jaar bedraagt de
kontributie slechts f 30,- per jaar.
Bent u ouder dan 27, maar is uw inko-
men onder de f 18.000,- per jaar, dan
betaalt u f 45,-. Boven deze inko-
mensgrens is de minimum-kontribu-
tie f 65,- per jaar. Als richtlijn kunt u
verder uitgaan van een half procent
van uw bruto-jaarinkomen.
Als u wilt, kunt u in één keer betalen,
maar ook per half jaar of per kwar-
taal. Verder kunt u uw partner koste-
loos als medelid opgeven. Deze be-
taalt dan dus geen kontributie.
De advertentietarieven van febr. '88
zijn van kracht.

DE VOLGENDE HUMANIST
VERSCHIJNT BEGIN MAART
KOPIJ MOET UITERLIJK
13 FEBRUARI BINNEN ZIJN
BIJ DE REDAKTIE.

omslag:

IN DIT NUMMER

- 3** Kerken gaan zelf ledenadministratie doen
- 5** Mensenrechten-karavaan voor Chili
- 5** Gedicht uit film „Afscheid”
- 6** Omslagverhaal: de boosheid van Nederlands adoptieprof
- 10** De socrateslezing 1988 ging over individualisering en solidariteit
- 13** Identifikatieplicht nu onnodig
- 14** Musil en zijn man zonder eigenschappen
- 15** Er is weer een HV-Vrouwendag op komst: 11 maart
- 16** Willemien Fraaije: „Wat gooi je als ballast overboord, wat wil je behouden”
- 18** Een beklemmend boek over schizofrenie
- 19** Overzicht radio en televisieprogramma's
- 20** Veel reacties op tekst over armoede in Nederland
- 22** Er gebeurt weer veel in het HV

(Advertentie)

**STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME**

OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C & E 69.97.13.889

G I R O 6 1 6 8

Schenkt u uw hele nalatenschap aan de Stichting
Steunfonds Praktisch Humanisme?

Dan treedt de Stichting automatisch op als uw
executeur-testamentair.

Als u de Stichting een deel van uw nalatenschap schenkt, is het verstandig in testament of
codicil een executeur-testamentair (bv het Steunfonds) te benoemen. Meer informatie
hierover bij: Marga van der Lans 030-322786.

TEL NIET MEE, LAAT U UITSCHRIJVEN

De scheiding van kerk en staat komt nu toch echt in zicht. Met de invoering van de Wet op de Gemeentelijke Bevolkingsadministratie (Wet GBA) waarschijnlijk in de loop van volgend jaar stoppen de gemeenten met de registratie van de kerkelijke gezindte. De kerken moeten zelf hun ledenadministratie gaan opbouwen. Ter voorbereiding hierop zullen de kerkgenootschappen binnenkort aan de gemeenten de volledige lijst met persoonsgegevens van hun daar geregistreerde leden vragen. Als u zich nooit heeft laten uitschrijven, is de kans groot dat ook uw naam in de gemeentelijke kaartenbak van een aantekening in vak 6 („Kerkelijke gezindte”) is voorzien. Dan zullen dus ook uw persoonsgegevens worden doorgegeven aan de kerk waartoe u volgens uw persoonskaart behoort. Misschien is dit daarom voor u hét moment om wat dat betreft eens orde op zaken stellen.

In totaal staan zo'n tien miljoen mensen bij de gemeenten als kerkleden geregistreerd. Onderzoeken (zoals in 1987 van Bommelé en Doorn) hebben echter uitgewezen dat ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking boven 16 jaar zich als buitenkerkelijk beschouwt. Een groot aantal van hen is bij de geboorte in de persoonsregistratie opgenomen, voorzien van een kerkelijke ge-

zindte. Met name de hervormde en de rooms-katholieke kerk kennen veel van dit soort papieren leden.

Als iedereen die zich niet (meer) als kerklid beschouwt, zich laat schrappen, zou een heel wat realistischer beeld van de verhoudingen ontstaan. Dat is zuiverder. Het is verder ook van belang, omdat de omvang van kerkgenootschappen een rol speelt bij bijvoorbeeld de planning van nieuwe scholen en bij het opzetten en instandhouding van welzijnsvoorzieningen zoals zieken-, verpleeg- en bejaardenhuizen.

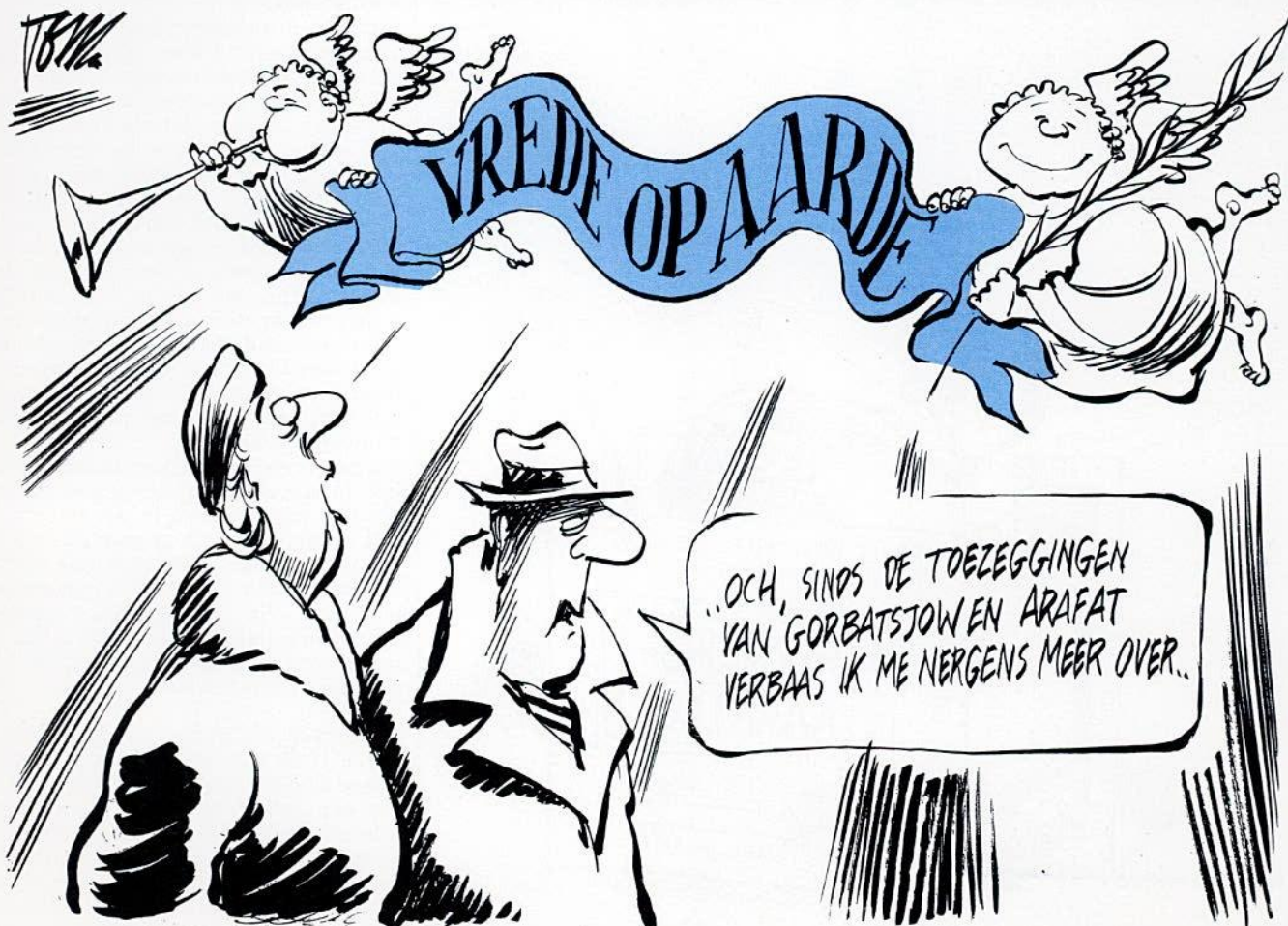
Met de invoering van de Wet GBA wordt het een stuk lastiger dan nu om je als kerklid te laten uitschrijven. In de eerste plaats is er een verschil tussen de kerken die bij de Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie (beter bekend als: SILA) zijn aangesloten en de kerken die dat niet of alleen maar even zijn. Voor die laatste categorie (waaronder ook de rooms-katholieke kerk) geldt dat zij van de gemeenten eenmalig de persoonsgegevens van hun leden krijgen die voor hen van belang zijn. Vanaf dat moment zijn deze kerken dan houders van hun eigen ledenbestand. Wie zich dan als rooms-katholiek wil laten uitschrijven, kan daarvoor niet meer bij de gemeente terecht, maar moet dat zelf met de kerk regelen. Feitelijk hoeft dat

geen belemmering te zijn. In de praktijk is het dat om emotionele redenen vaak wel.

Met de kerkgenootschappen die langer bij de SILA aangesloten zijn, gaat het anders. De leden van deze kerken moeten in de gemeentelijke bevolkingsboekhouding van een SILA-kenmerk worden voorzien (zie verderop). Zo'n kenmerk mag om privacyredenen niet zomaar worden aangebracht. Degenen die het betreft moeten ervan op de hoogte worden gesteld dat dat gebeurt. En als die registratie niet op prijs wordt gesteld, kan men dat met een briefje laten weten. Dan wordt het geschrapt. Wie zich daarna nog wil laten uitschrijven, moet bij het betreffende kerkgenootschap of bij de SILA zijn.

Voor mensen die vermoeden dat ze als kerklid geregistreerd staan, maar niet weten waar, kan het na de invoering van de Wet GBA dus knap ingewikkeld worden om zich te laten uitschrijven. En waarom straks moeilijk gedaan, als het nu makkelijk kan?

Dat uitschrijven gaat heel eenvoudig. Gewoon even langsgaan op het gemeentehuis. Of een briefje naar het gemeentehuis sturen, handtekening eronder en klar. En om het u helemaal gemakkelijk te maken: bij het Humanis-

HET SILA-KENMERK

De Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie (SILA) is bedoeld om de kerken te helpen bij de opbouw van hun eigen ledenadministraties. Bovendien is de SILA behulpzaam met het bijhouden van deze bestanden. Het is de bedoeling dat de leden van de bij de SILA aangesloten kerken in de toekomst van een SILA-kenmerk in de gemeentelijke bevolkingsadministraties worden voorzien. Als iemand met zo'n SILA-kenmerk verhuist of overlijdt (niet meer bij geboort!) geeft de gemeente dat door aan de SILA, die de gegevens op haar beurt doorsluis naar het aangesloten kerkgenootschap.

Op dit moment zijn acht kerkgenootschappen bij de SILA aangesloten: het Rooms-Katholiek kerkgenootschap, de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelisch Lutherse Kerk, de Doopsgezinde Broederschap, de Oud-Katholieke Kerk en de Broederschap van Pinkstergemeenten.

Nadat zij de volledige lijst met de persoonsgegevens van hun leden van de gemeenten hebben ontvangen, zullen het Rooms-Katholiek kerkgenootschap en de Broederschap van Pinkstergemeenten afhaken. De overige zes kerkgenootschappen werken dan nog met de SILA verder om te controleren of de persoonsgegevens kloppen. Op dit moment is nog niet duidelijk of al deze kerkgenootschappen daarna het actualiseren van hun ledenbestand (via het SILA-kenmerk) aan de SILA zullen overdragen.

De HV heeft vooral uit overwegingen van privacy niet aan de SILA willen meedoen. Registratie van de kerkelijke gezindte is een zeer privacy-gevoelig gegeven. Het raakt onmiddellijk de persoonlijke levenssfeer en hoort daarom niet thuis in een gemeentelijke administratie. Het SILA-kenmerk geeft niet aan welke levensbeschouwing mensen hebben maar wel dát ze er een hebben (uit een beperkt aantal). Daardoor blijven risico's aanwezig en gaat ook deze registratie het HV te ver. (I.C.).

IS ER NOG EEN HUMANISME MOGELIJK?

Op 7 en 8 april zal op de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden een konferentie plaatsvinden over de vraag of er nog een humanisme mogelijk is. Onder de titel „De idee van de mensheid: grond of afgrond?“ zullen drs. R. Veen en drs. P. Vijgenboom elk vanuit hun eigen gezichtspunt deze vraag behandelen.

De All-in pensiekosten bedragen f 51,- en het kursugeld is f 50,- (studenten/werklozen f 20,-). U kunt meer informatie krijgen en zich aanmelden via tel. nr.: 033-650700.

Meer dan een eeuw geleden werd het filosofische ideaal van de mensheid door Immanuel Kant geformuleerd. Hoe inheilig de mens konkreet ook kan zijn, de menselijkheid in ons is heilig en moet worden gerespecteerd. Mensen zijn daarom altijd een doel in zichzelf en geen middelen tot een doel. Alle mensen zijn daarom personen, geestelijke wezens, die hun eigen hoge waarde realiseren door die van anderen in actie te erkennen.

Echter, Eli Wiesel heeft ooit eens gezegd dat In Auschwitz niet alleen mensen stierven, maar ook de idee van de mensheid. De Shoah weerlegt de eis van de achting, door het object ervan te vernietigen.

Is de Shoah nu het eindpunt van de westerse traditie en komen hierin alle verborgen motieven van dit denken tot uiting? Is de technologische massavernietiging de manifestatie van het wezen van de westerse technieken waarmee de mens sinds Descartes zijn eigen wezen heeft verbonden? Zo ja, dan is de shoah het eindpunt van de metafysica, omdat hier de hoogste wezensbepaling van de menselijke waardigheid volstrekt nietig gemaakt is. Kan men de vraag ruimer stellen: **Is er voor humaniteit en menselijkheid na Auschwitz nog een filosofische, d.w.z. niet naïeve fundering mogelijk?** Of moeten we het ideaal van een fundering juist opgeven vanwege de Shoah?

Kortom: Is er nog een **humanisme** mogelijk? Is het voor de moderne mens mogelijk zijn eigen wezen te denken als in iets gefundeerd, als gegrond in plaats van als een afgrondelijke diepte zonder bodem, waarin de mens hangt zonder houvast. Zijn zedelijkheid, moraal, ethiek en religie funderbaar, d.w.z. te rechtvaardigen? Of telt alleen het gezichtspunt van het nut?

De cursus duurt van vrijdagavond 7 april, 19.30 uur tot en met zaterdagavond 8 april 21.00 uur. Ze heeft de vorm van een seminar waarin de docenten referaten zullen houden en er ruime gelegenheid voor onderlinge en publieke discussie zal zijn. Verder zullen er delen uit Heideggers „Brief über den Humanismus“ worden gelezen.

MENSENRECHTEN-KARAVAN VOOR EEN VRIJ CHILI

Het was in september 1987 dat ik met Jorge Aguilera over het terrein van de Universiteitscampus liep. Kort daarvoor had ik hem ontmoet op het kantoor van TEA, een door HIVOS gefinancierd ontwikkelingsproject. Het zet zich in voor de verbetering van de levensomstandigheden van enkele honderden Aymara-families die met hun lamakuddes en wolfverkoop een bestaan trachten te vinden op de droge en onherbergzame hoogvlakte van het uiterste noorden van Chili. Mijn reis door Chili voert langs verschillende volksonderwijsprojecten die mogelijk als voorbeeld kunnen dienen in de voorlichtingscampagne over volksonderwijs die HIVOS en HOM voor het komende jaar op stapel hebben staan.

Aguilera werkt als stageair bij TEA, aan een informatiebank – een soort stamboek – om de kwaliteit van de lamakuddes te verbeteren. Zoeken naar goede afzetmogelijkheden voor de producten uit de Aymaradorpen is één van zijn andere taken.

Op 12 juli 1988 krijgen we bij het HOM een telefoontje uit Arica. Jorge Aguilera is opgepakt bij een betoging op de universiteit. De carabinieri die hem arresteerden beschuldigen hem ervan explosieven bij zich te hebben. Er zijn geen andere getuigen. Vanuit het HOM sturen we protesttelegrammen naar de

Gouverneur van Arica, we informeren Amnesty International in Londen en vergewissen ons ervan dat hij juridische bijstand krijgt. HIVOS zorgt ervoor dat zijn salaris doorbetaald kan worden, zodat zijn vrouw Cecilia en hun vijf maanden oude zoontje Simon zich althans daarover geen zorgen hoeven te maken.

Sindsdien is er nog niets veranderd voor Jorge Aguilera. Nog steeds zit hij in voorlopige hechtenis in het Huis van Bewaring in Arica. En naast de beschuldiging van het dragen van explosieven, kwam in december de aanklacht dat hij inbreuk had gemaakt op de Wet op de Binnenlandse Veiligheid. Het verkleint de kansen op een eerlijk proces nog verder. Een proces dat uiterst traag verloopt.

Het geval Aguilera staat niet op zich. Alle aandacht voor het referendum over de toekomst van de diktator Pinochet, noch het bezoek van vele buitenlandse waarnemers hebben kunnen voorkomen dat met name in de buitengewesten van het land de repressie lijkt toe te nemen.

Voor het HOM zijn de gebeurtenissen in Chili aanleiding om samen met de FNV, het Chili Komitee Nederland, Solidaridad en de Wereldwinkels in de komende maanden extra aandacht aan Chili te schenken. De overwinning van de op-

positie in het referendum van 5 oktober afgelopen jaar, heeft nog geen democratie gebracht. De berichten over willekeurige arrestaties en martelingen houden aan.

Daarom trekken we in de maand april onder het motto „Op weg voor een vrij Chili” met een karavaan door het land. Met sprekers, film, muziek en straattheater. En met informatie over de kansen die er zijn om na vijftien jaar diktatuur eindelijk eens een eind aan de nachtmerrie te maken.

De karavaan zet zich op zaterdag 8 april in beweging met een concert van de internationaal befaamde Chileense zanggroep Quilapayun.

Ook in veel andere plaatsen in het land wordt hard gewerkt om de maand tot een succes te maken. Nu er in Chili toch weer enig perspectief gloort, is die internationale aandacht meer dan ooit een hart onder de riem voor al de Chileenen die zich inzetten voor een beetje meer vreugde en vrijheid in het land.

Eric Oostrijk

Voor meer informatie over deze speciale Chilimaand en de steun die kan worden gegeven aan politieke gevangenen als Jorge Aguilera, kunt u contact opnemen met het HOM, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel. 030-318145.

GEDICHT UIT FILM 'AFSCHEID'

Ontmoeting, even een samengaan van wegen

het delen van een lach, gevoel, er is kontakt.

Dan scheiden de wegen zich weer

herinnering, ontmoeting en herinnering

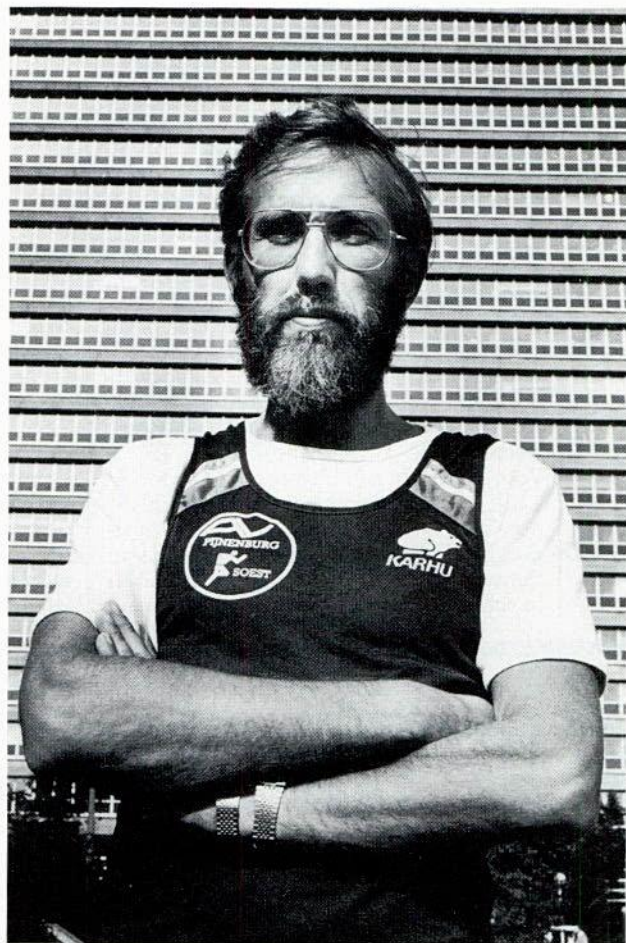
kostbare kralen aan mijn levenssnoer.

Begin dit jaar zond HV-televisie de documentaire „Afscheid” uit, een ontroerend verslag van de laatste levensmaanden van de 29-jarige Aleida Hartstra. De film werd door de kijkers zeer positief ontvangen. Velen belden na afloop het Humanistisch Verbond op voor de tekst van het gedichtje dat Aleida maakte en dat na haar overlijden naar familie en vrienden werd gestuurd. Daarom drukken wij hieronder het gedichtje nog eens volledig af.

DE VHS-videoband van de film „Afscheid” is voor HV-leden, HV-organisaties en -afdelingen voor de speciale prijs van f 45,- verkrijgbaar. U moet dan dit bedrag overmaken op giro 9449 ten name van Humanistisch Verbond Hilversum onder vermelding van „Afscheid”. Buiten het HV is de videoband van de film verkrijgbaar via het Nederlands Film Instituut, tel. nr.: 035-217645.

EEN KIND MOET DE MOGELIJKHEID HEBBEN OM ZIJN OUDER(S) MINSTENS ÉÉN KEER TE ZIEN

door Ingeborg van Teeseling

„Laten we niet denken dat het paradijs onder handbereik is als je meer weet over je verleden. Het is net als met eten, een behoeftebevrediging. Mensen willen eten, drinken en weten wie ze zijn. Dat is een gegeven. Je vraagt mij toch ook niet waarom een mens twee benen heeft?”

René Hoksbergen interviewen is een paradijselijke ervaring voor elke luie of vermoeide journalist. Gewoon een kwestie van achterover leunen; er is altijd wel wat te zien of te horen.

De Utrechtse hoogleraar René Hoksbergen (48) is directeur van het Adoptiecentrum dat is verbonden aan de Vakgroep Kinderstudies. Hij kreeg in 1984 een leerstoel „adoptologie”, zoals hij het zelf noemt. De leeropdracht was om zich bezig te houden met „de adoptie van Nederlandse en buitenlandse pleegkinderen”. Daarmee is hij de enige in Nederland die hierin zo sterk gespecialiseerd is.

Een klein stationnetje ergens op de Utrechtse heuvelrug. De professor is op de fiets. Hardblauw trainingsspak met de prozaïsche opdruk „slagerij Van Asch“. Zijn normale ochtend-outfit, blijkt, want hij heeft zich aangewend minstens een deel van de route naar de Utrechtse universiteit te rennen. Achterop de fiets gezeten krijg ik meteen een stortvloed van woorden over me heen. Vooral de bezuinigingen op zijn werkplek zitten hem dwars. Boos is ie en dat met volle overgave. Een karaktertrek zal later in het gesprek blijken.

Eenmaal binnen de bescheiden villa wordt al duidelijk hoe deze ochtend er uit zal gaan zien. Als we eenmaal zitten nodigt de adoptiespecialist onmiddellijk zijn echtgenote uit om mee te praten. „Dit is een zaak van het team“, zegt hij. Mevrouw heeft zo haar eigen invulling van de dag. Terwijl ze doorgaat met haar werk komt ze er af en toe bij staan of roept iets uit de keuken of de zijkamer. Een gesprek met de professor is een gesprek met het echtpaar, zoveel is duidelijk.

Maar ook als Hoksbergen alleen het woord heeft, is dat meer dan genoeg. Voorkomen dat het een gepassioneerde kollege wordt, is het eerste dat ik probeer. En af en toe gooi ik wat twijfel of vraagtekens in de discussie. Want de directeur van het Adoptiecentrum, de hoogleraar „adoptologie“, in het kort: de adoptiedeskundige, is in de loop van de jaren flink nijdig geworden. Nijdig en rebels.

Dus komen we in drie uur praten aan een heleboel zaken niet eens toe. De huidige discussie over wie er wel of niet mag adopteren volgens de wet, blijft onaangeroerd liggen. Net als het drama van de mislukte adoptie. Wel gaat het over de relatie tussen ouders en kinderen, over het verzwijgen van iemands achtergrond, over wat een mens nu het meeste vormt: genen of omgeving. En vooral hebben we het over wortels en waarom mensen daarnaar op zoek gaan. Waarom ze zonder eigen geschiedenis slecht kunnen leven. Of, om met de woorden van een geadopteerde te spreken: „als je geen wortels hebt, kun je ook geen vleugels hebben.“

Professor Hoksbergen: „Elk mens wil weten waar hij vandaan komt. Wat zijn familiebanden zijn; ouders, grootouders, zussen, broers. Er is een verlangen om ergens bij te horen. En waar je van afstamt, daar hoor je het eerst, het meest natuurlijk bij. Dat gaat bij mensen heel ver. Kinderen zullen hun ouders niet snel afvallen. Ook niet als ze verwaarloosd, mishandeld of op een andere manier slecht behandeld zijn.

De noodzaak om wortels te hebben, hoe rot ook, is een intrinsieke behoefte van onze soort. Zo zitten we in elkaar, dat stel ik vast.

Ik krijg honderden brieven van mensen die geadopteerd zijn. Die schrijven allemaal dat ze iets missen. Iets van zichzelf, begrip voor zichzelf. Gisteren nog: een meisje van begin twintig. Een goede relatie met haar adoptiefouders. En toch wilde ze graag weten wie haar moeder was. Weten of die er verdriet van gehad heeft dat ze haar heeft afgestaan. Ze snapt ook karaktereigenschappen van zichzelf niet, omdat ze die nergens vanaf kan leiden. Ze wil antwoord op de vraag: waarom ben ik

men. En verder vind ik: wie zijn billen brandt moet op de blaren zitten. De kinderen mogen nooit de dupe worden van een misstap van hun ouders. Het recht van het kind staat voorop. Uiteraard kun je niemand verplichten tot een emotionele relatie met zijn kind. Maar een kind moet de mogelijkheid hebben om zijn ouder(s) minstens één keer te zien. Het feit dat je een kind hebt verwekt, verplicht je tot de konsekwentie van je daad.

Nu stel ik vast dat onwil en bureaucratie verhinderen dat hele normale menselijke behoeftes worden vervuld. Terwijl we schreeuwen over openheid. En in de moderne adoptiegedachte komt dat ge-

Naarmate je een kind minder bezit, houdt het meer van je

zoals ik ben? Van wie heb ik dat? Die behoefte is vaak heel intens. Dat kan een fixatie worden. Mensen gaan soms wanhopig op zoek. Meestal heel voorzichtig omdat de afstandsouders getrouwd kunnen zijn, een ander leven leiden, meestal niks verteld kunnen hebben over dat afgestane kind. Of als het mannen betreft: het kind dat ze niet wilden.

Keiharde houding

Wat mij trouwens opvalt in de houding van sommige moeders is dat ze vaak keihard zijn voor hun kinderen. Ik heb nu een zaak van een man die al veertig jaar op zoek is naar zijn vader. Zijn moeder weet dat, maar wil niks zeggen. Het kindertehuis waar hij geboren is, wil om reden van privacybescherming ook niks kwijt. Die man loopt overal tegen muren op. Allerlei mensen weten wat hij zo ontzettend graag wil weten, maar zeggen het niet. In Nederland zijn daar ook geen regels voor. Ik vind dat dat niet kan. Je kunt mensen die basale gegevens niet onthouden. Ik wil daar Kamervragen over proberen te laten stellen. Want behalve dat het voor, zeg maar, de psychologie van mensen noodzakelijk kan zijn, kan het ook medische redenen hebben. Heel veel ziektes en afwijkingen vinden hun basis in de genen. Dan zul je toch moeten weten waar je vandaan komt. Ik vind dat er een wet moet komen die voorschrijft dat allerlei instituten die gegevens hebben over het verleden van mensen, die documenten ook moeten bewaren. En dat ze verplicht zijn die papieren ter beschikking te stellen. Eventueel met bemiddeling van een derde, de Raad voor de Kinderbescherming bijvoorbeeld. Ook tegen de zin van (één van) de ouders. Dat geldt voor Nederlandse en buitenlandse ouders en kinderen.

Wie z'n billen brandt...

Natuurlijk weet ik wel dat het voor mensen vervelend kan zijn om na zoveel jaar gekonfronteerd te worden met je verleden. Maar er zijn allerlei regels te verzinnen zodat de huidige partner en eventuele andere kinderen er niks van hoeven te weten. Een afspraak via een intermediair, om maar eens wat te noe-

lukkig ook steeds meer naar voren. Er wordt nu in ieder geval van adoptiefouders geëist dat ze hun kinderen vertellen dat ze geadopteerd zijn. Maar het zoeken naar de wortels blijft moeilijk. Voor de kinderen van nu, maar vooral voor de kinderen van twintig, dertig, veertig jaar geleden. En dan praat ik niet over tien, maar over duizenden gevallen.

Begrijp me goed, ik snap de moeilijkheden van vooral de afstandsmoeders wel. Die willen niet meer terugdenken aan een tijd waarin ze de grootst mogelijke problemen hadden. Ongehuwd ouderschap was tot twintig jaar geleden nog een grote schande. Maar het lijkt soms wel alsof ze daarvoor later wraak nemen op het kind door hem zijn wortels, familie, geschiedenis te onthouden. En dat vind ik absoluut niet kloppen. Juist omdat het zo belangrijk is dat mensen antwoord kunnen geven op basale vragen. Die moeders staan de zelfakseptatie van de kinderen in de weg. Uiteraard leer je jezelf nooit helemaal kennen als je weet waar je vandaan komt. Er zijn altijd eigenschappen die echt van jezelf zijn of die wel in de familie zitten, maar die je niet kunt traceren. Maar dat is andere koek dan helemaal niks weten. Dat haalt je basisgevoel onderuit.

Niet geheim houden

Nee, het is ook geen oplossing om mensen gewoon niet te vertellen dat ze geadopteerd zijn. Om te beginnen is het geheim houden heel moeilijk. Er weten vaak te veel mensen vanaf, die bijna onmerkbaar foutjes maken, iets zeggen waardoor er argwaan ontstaat bij de kinderen. En kinderen, mensen, hebben toch ogen in hun hoofd! Ze zien fysieke en psychologische verschillen. En ik hoor vaak dat ze op een bepaald moment al het gevoel hadden dat er iets niet klopte. Ze zitten dan met vragen die ze niet kunnen beantwoorden.

Ik vind ook principieel dat je het niet geheim mag houden. Dat heeft met respect en liefde te maken. Je weet dat het belangrijk is dat een kind weet wat zijn wortels zijn. Los van het feit dat iets geheim houden in een gezin niet goed is

voor de verhoudingen, het onderlinge vertrouwen. Het heeft te maken met verantwoordelijkheidsgevoel. En open praten over de adoptie neemt vaak de stoom van de ketel. Je kunt een kind heel goed uitleggen dat je veel van hem of haar houdt, ondanks alles. Dat geldt voor „gewone” adoptie, maar ook voor kunstmatige inseminatie (KI), wat ik „verborgen” adoptie noem. Bruine, gele, witte, zwarte kinderen, dat maakt niks uit. Iedereen moet de mogelijkheid hebben om uit te zoeken wie hij is. Daarom vind ik dat net als bij gewone adoptie er bij KI even goed dossiers horen te zijn. Ik hoor vaak als tegenargument dat mannen hun zaad niet meer naar de spermabanken zullen brengen als het niet anoniem kan. In landen als Zweden blijkt dat dat niet klopt. Daar worden ook gegevens verzameld en de hoeveelheid beschikbaar zaad is niet teruggelopen.”

U doet nu net of een mens alleen maar bestaat uit een optelsom van genen. Jan Glastra van Loon stelde in zijn Socrateslezing in 1987 dat de mens van nature vooral een kultuurwezen is. Gevormd dus door zijn opvoeding en omgeving meer dan door zijn genen.

„Met alle respect voor Glastra: dat is een achterhaald konsept. Ik ben ook opgevoed in die sfeer, maar ik heb dat nooit geloofd. Er is net een onderzoekje gedaan waaruit blijkt dat het IQ van een adoptiekind meer lijkt op dat van de natuurlijke dan van de adoptieouder. We zijn voor – schat ik – 70% genen. Natuurlijk word je door je opvoeding beïnvloed. Of je van Mozart of van Michael Jackson houdt, komt daar vandaan. Maar de essentiële dingen zijn onver-

anderbaar: IQ, talent, karakter. Als opvoeder kun je veel doen aan het verzachten of stimuleren van karaktereigenschappen. Je kunt iets doen aan de marges, en die zijn heel belangrijk. Opvoeding leert, en dat is niet niks. Ik zie kinderen zwaar verwaarloosd uit Derde Wereldlanden komen, die hier helemaal opbloeien door liefde en goede verzorging.

Maar wat er is, is er. Mozart kreeg zijn talent niet uit de lucht. Uit de erfelijkheidsleer zien we de laatste jaren steeds sterker hoe veel er vastligt. In de

zestiger en zeventiger jaren was dat iets dat je niet mocht zeggen. Dan werd je bijna doodgeslagen. Dat was toen de politieke sfeer. Alles werd door het milieu bepaald, zei men. Dus als je dat verbeterde, ging het beter met de mensen. De maatschappij was maakbaar, dat idee. En in principe ben ik het wel eens met het concept dat je mensen alle kansen en mogelijkheden moet geven. Ik heb op een avondlyceum gezeten en heb via het staatsexamen de HBS gehaald. Toen kon ik pas naar de universiteit. Ik ben blij dat dat kon. Maar als ik geen goed stel hersens gehad had, was dat zinloos geweest. Natuurlijk, als je niks doet, gebeurt er ook niks. Je moet mensen altijd stimuleren om zo ver mogelijk te komen. Maar er zijn nou eenmaal verschillen.

In hoeverre genen

Het uitgangspunt dat de mens en dus de maatschappij maakbaar zijn, is geen wetenschappelijk gegeven. Het is een wens, een hoop. En als wetenschapper hoor je je bezig te houden met feiten, met de waarheid. Ik was altijd een voorstander van het onderzoek dat Buikhuisen wilde doen. 't Lijkt mij interessant en van groot belang om te weten waarom de één wel agressief is en de ander niet, waarom de ene mens het beter onder controle kan houden dan de ander. Ik zou willen weten in hoeverre dat met genen te maken heeft. Ik vond het ook flauwekul dat iedereen over hem heen viel alsof hij een enge, fascistische schedelmeter was. Het uitgangspunt was goed, alleen de konsekwentie kan fout zijn. Maar je kunt met een vulpen ook iemand vermoorden. Daar zijn we zelf toch bij?"

Mevrouw Hoksbergen: „Ik zou bijvoorbeeld wel eens willen weten welk gedeelte van het gedrag van mannen en vrouwen hormonaal bepaald is en wat is aangeleerd. Geef een man vrouwelijke hormonen en hij wordt bij wijze van spreken zo mak als een lam. Vrouwen die net als mannen een berg willen be-

Als je geen wortels hebt, kun je geen vleugels hebben

klimmen, nog zo iets. Ik zou wel willen onderzoeken of die niet meer mannelijke hormonen hebben dan de gemiddelde vrouw."

Meneer: „Het is voor een adoptiemilieu natuurlijk aangenamer om te weten dat ze veel kunnen betekenen. Ik beweer niet dat het allemaal in de genen ligt en je behalve eten geven niks kunt doen. Maar je kunt van een aangeboren niet-kunstenaar nooit een kunstenaar maken, hoe geniaal je zelf ook bent. Je kunt dan iemand mooi leren schilderen, maar het vonkje zal nooit overspringen."

Als ik de ontwikkeling in jouw denken bekijk – zoals dat tot mij komt in stukken die jij zelf schrijft of die anderen over jou schrijven – heb ik het idee dat je steeds bozer bent geworden.

De professor begint hard te lachen. Uit de achterkamer, waar mevrouw de post afhandelt, klinkt een gebromd „en terecht".

„Dat ben ik ook. Ik word steeds meer gekonfronteerd met terechte noden van mensen. Dat komt natuurlijk ook omdat ik een soort deskundige geworden ben. Iedereen schrijft en belt naar mij in de hoop dat ik kan helpen. Dan valt me vooral de rol op die de instituten in al die verhalen spelen. Daar kan ik woedend van worden. Die mensen die niet begrijpen waar ze mee bezig zijn. In hun eigen leven zijn alle vragen beantwoord en de rest heeft gewoon pech gehad. Ze schermen met begrippen als geheimhouding alsof ze ze zelf hebben uitgevonden. En alsof één of andere vogel die ooit een kind heeft verwekt belangrijker is dan dat kind. Ze denken: we gooien alle papieren op de brandstapel, dan zijn wij van die lastige vragen af. Immoreel gedrag. En straks wordt het nog erger. Dan gaan de kinderen die door KI verwekt zijn, vragen stellen. Kijk, artsen hebben gedacht dat KI net zo iets was als vaccineren, een simpele handeling zonder consequenties. Dat is foute gedachte gebleken en ze hebben er moeite mee om dat toe te geven. Dat is natuurlijk eigen aan vrijwel de hele medische stand: ongelijk bekennen kunnen ze niet.

Leven met een leugen

Het heeft ook met een ingesleten cultuurpatroon te maken. Niet praten over moeilijke dingen. Vind je het vervelend om te vertellen dat je onvruchtbaar bent en op een andere manier een kind hebt gekregen? Nou, dan zeg je het toch niet? Leven met een leugen. Fout."

Vanuit de zijkamer klinkt bestraffend „hé, hé". Maar Hoksbergen stoomt door. „Het gaat alleen maar om de bezitsdrang van mensen. Terwijl je je kinderen niet bezit. Het is een gift van de natuur, waar je dankbaar voor moet zijn. Je mag ze lenen. In feite heb je alleen maar plichten en verantwoordelijkheden. Rechten heb je nooit. Het kind heeft het recht namelijk om goed verzorgd te worden."

Mevrouw tempert. „Het is niet slecht bedoelt. Het werkt alleen niet goed uit."

Meneer: „Het kind is een individu, een zelfstandig wezen. En de grap is dat naarmate je het kind minder bezit, het

meer van je houdt. En je het dus meer „bezit". Dat zie je bij adoptiekinderen heel sterk. Als de adoptiefouders afstand kunnen nemen, het met rust en in zijn waarde laten, het niet overspoelen met aandacht, trekt het kind meer en sneller naar ze toe. Afstand en geduld heb je hard nodig als adoptiefouder."

Nu weet Karien waar haar beginfout is geweest: ze bewaarde geen afstand. „Of een adoptie werkelijk slaagt, hangt volledig af van de intentie en de draagkracht van het kind, niet van de ouders. Kim maakt uit of, en zo ja wanneer, wij ouders worden. Ik had moeten beginnen met een aardige buurvrouw te spelen, erna kun je misschien een tante zijn en dan mag je hopen ooit nog eens moeder te worden. Eigenlijk heb ik altijd net een fase te hard gelopen." Utrechts Nieuwsblad, 12 april 1988, interview met een adoptiefouder.

Hoksbergen weer: „Ik vind dat je je als ouder, wat voor ouder dan ook, heel goed moet afvragen wat die liefde voor dat kind eigenlijk inhoudt. Is dat jouw behoefte om te tuttelen, belangrijk te zijn, ergens bij te horen? Of kun je het kind ook nog steunen als het slecht gaat, als het rottigheid uithaalt, als het een vervelend kind is? Welke offers ben je bereid te brengen? Die andere „liefde" is verliefdheid en dat stelt niet veel voor. Vind je dat veel gevraagd? Liefde zit tussen je oren, is voor een groot deel een rationele kwestie."

Waarom ben je zo persoonlijk betrokken?

„Dat ligt in mijn jeugd." Stilte, voor het eerst in het gesprek.

Daar mag ik niet verder naar vragen?

Alweer stilte. „Mijn moeder is overleden toen ik heel jong was. Ik ben mede opgevoed door verschillende familieleden. Later heeft mijn zuster tijdelijk de opvoeding overgenomen. Dus ik kan me heel goed voorstellen wat mensen bedoelen als ze vertellen over het opge-

voed worden door verschillende mensen. Ik ben zelf half of driekwart wees. Ik had alleen het voordeel dat ik wél wist wie mijn ouders en mijn familie waren. Maar het onthechte gevoel is hetzelfde. Daarom voel ik me zeer verbonden met de mensen die bij mij komen, thuis als het waren." ■

Adoptie wordt in Nederland geregeld via de Raad voor de Kinderbescherming en de FIOM. Later volgt een juridische bekrachtiging door de kinderrechter.

Naar schatting zijn er tienduizend Nederlandse geadopteerden. Hun leeftijd ligt tussen de nul en zestig jaar. De laatste jaren worden nog geen honderd Nederlandse kinderen per jaar voor adoptie afgestaan. In 1970 kwam de adoptie van buitenlandse kinderen op gang, merendeels afkomstig uit Derde Wereldlanden. Ongeveer veertienduizend van deze kinderen hebben tot nu toe hier hun adoptiefouders gevonden.

Sinds 1984 wordt er in ons land kunstmatige inseminatie (KI) uitgevoerd. Het gaat momenteel om vijfhonderd tot duizend gevallen per jaar. Daarnaast is er een groep kinderen die hun vader niet kent, bijvoorbeeld omdat hij in de Tweede Wereldoorlog hier als militair gestationeerd was (bezetend of bevrijdend) en daarna met het leger weer vertrokken is. Hun aantal wordt geschat op 16.000.

Eén deze maanden wil de professor „de marathon van Utrecht" organiseren. Een sponsorloop i.s.m. de stichting „Roots". Doel is geld te verzamelen voor adoptiekinderen die op zoek willen naar hun echte ouders. Reizen naar Korea, Columbia, Vietnam en andere landen waar veel kinderen vandaan komen. En daar dan een poging doen de roots te vinden.

Pleidooi voor een sociaal ouderschap

Ook in het Humanistisch Verbond houdt men zich met de problemen rondom adoptie bezig. Zo werd eind vorig jaar verzet aangetekend bij de opvatting van de minister van Justitie over adoptie anders dan door een echtpaar (zie ook de Humanist van november 1988).

Inmiddels heeft het Humanistisch Verbond zijn adhesie betuigd met het standpunt van de Nederlandse Gezinsraad (waarvan het HV bij de Stichtingsraad is aangesloten).

In de notitie stelt de Gezinsraad o.a. dat homoseksualiteit van de ouder geen faktor is die invloed heeft op de kwaliteit van de opvoeding, noch op de identiteit van het kind. Ook relativeert de notitie het argument van de minister dat duurzaamheid bij adoptie vereist is en dat deze niet voldoende te vinden zou zijn bij ongehuwd samenwonenden. Daarnaast pleit de Gezinsraad in de notitie om „de oorspronkelijke afstamming" geregistreerd te laten staan.

De Gezinsraad stelt voor om een sociaal ouderschap in te stellen omdat de opvatting steeds meer terrein wint dat een volwaardig ouderschap niet zozeer wordt bepaald door huwelijk en/of de aanwezigheid van een bloedband maar vooral door de wijze waarop het ouderschap gestalte krijgt. Het sociaal ouderschap zou dan in de plaats moeten komen van adoptie en zou mogelijk moeten zijn in diverse relatievormen.

Nadere informatie: Nederlandse Gezinsraad, Duinweg 1, 2585 JT Den Haag.

NUMMERS MOETEN WEER PERSOONLIJK GEVALLEN

Individualisering en solidariteit was de titel van de Socrateslezing 1988. Het jaar daarvoor had HV-voorzitter Jan Glastra van Loon de mens als „van nature kultuurwezen“ beschouwd. Nu was de beurt aan Arie den Broeder (vice-voorzitter van het Humanistisch Verbond en adviseur voor sociale zekerheid en onderzoek) om de mens als sociaal wezen onder de loop te nemen. Zijn onderwerp: de verzorgingsstaat die momenteel zwaar wordt bekritiseerd. In de discussie over de toekomst van de verzorgingsstaat is ook de humanistische visie van belang. Immers er zijn „gewichtige zaken betreffende de maatschappelijke positie van mensen en de relaties tussen mensen in het geding“, zo stelt Arie den Broeder.

Emancipatie

Volgens Arie den Broeder heeft de verzorgingsstaat lange tijd een cultureel draagvlak gehad, omdat alle politieke en geestelijke stromingen er wel iets van hun opvattingen in konden terugvinden. Totdat het conjuncturele tijdskeerke, de economische groei stagneerde en de kollektieve lasten stegen. Daardoor kwam de verzorgingsstaat ter discussie te staan. Temeer omdat deze was ingesteld op het traditionele gezin, terwijl in de samenleving juist processen van individualisering en emancipatie steeds meer op de voorgrond traden.

Arie den Broeder: „Individualisering is de bewuste keus voor een grotere zelfstandigheid. Het is de keus voor het verminderen van de afhankelijkheid van anderen. Individualisering wordt vaak gedefinieerd als toeneming van de sociale en normatieve isolatie van mensen, doordat gemeenschappelijke waarden, normen en doeleinden ontbreken. Maar dat is isolement, vervreemding. Individualisering is het streven naar grotere autonomie: mensen willen meer te zeggen hebben over hun eigen leven en willen op basis van gelijkwaardigheid met anderen verkeren. Individualisering heeft ook te maken met emancipatie. Individualisering heeft betrekking op een individu. Bij emancipatie gaat het om de opwaartse mobiliteit van een groep. Individualisering en emancipatie roepen associaties op met het humanistische postulaat van het zelfbeschikingsrecht: het recht van ieder mens om vorm en inhoud te geven aan het eigen leven.“

Dichtbij de mensen

Het humanisme beschouwt de mens ook als een sociaal wezen. Den Broeder: „In de humanistische gedachtenwereld zijn persoonlijke vrijheid of zelfbeschikingsrecht ten nauwste verbonden aan het eerbiedigen van de medemens en het betrachten van gerechtigheid. Deze benadering van de relaties tussen mensen houdt in dat solidariteit verder reikt dan elkaar leren kennen en respecteren. Het houdt in dat de ene mens zich verantwoordelijk voelt voor het welzijn van de andere mens. In een hoog ontwikkelde samenleving als de onze is solidariteit uitsluitend op basis van spontaniteit (burenhulp, ouderverzorgering) niet mogelijk. Deze kan niet voorzien in het voorkomen of opheffen van belemmeringen voor de ontplooiing van vele medemens. De christen-demokratische ideeën over vervanging van de overheidszorg door maatschappelijke organisaties (de verantwoordelijke samenleving) zijn dan ook geen goed concept voor de komende tijd. Deze ideeën ontkennen de individualisering, die te maken heeft met het losmaken van stringente verplichtingen en normeringen van familie, buurt en ideologisch gekleurde maatschappelijke organisaties.“ Den Broeder acht het beter om aan te sluiten op ideeën die mensen zelf ontwikkelen. Hij ziet ook een verlangen naar zelforganisatie op kleinere schaal. In plaats van naar anonimiteit moet daarom worden gezocht naar vormen van regelgeving en uitvoering waar de belanghebbenden meer bij worden betrokken. „Als vormen van solidariteit zijn ontstaan die tekort doen aan de individualiteit van mensen, vereist individualisering herstel van de band tussen cliënt en voorziening. Dan moet welbewust worden gekozen voor organisatievormen die dicht bij de mensen staan, thuiszorg, eerstelijnszorg en dergelijke. Zo zijn de mensen niet langer objecten van zorg, maar gebruikers van de zorg die ze nodig hebben. Solidariteit veronderstelt naast het recht op voordelen van gezamenlijke inspanning de plicht tot het leveren van een bijdrage aan die inspanning. Dit verlangt de bereidheid van ieder tot het verrichten van arbeid in enigerlei vorm. De samenleving zal zo moeten worden ingericht dat ieder de gelegenheid heeft zijn of haar bijdrage te leveren.“

Individualisering is geen aantasting van de solidariteit, maar een dekollektivering van de georganiseerde solidariteit die anoniem is geworden. Door individualisering kunnen nummers en kaarten weer personen worden, en gevallen worden weer cliënten,” zo vat de vice-voorzitter van het HV zijn betoog samen.

Niet als wolven

De taak van de overheid is om mensen niet als wolven voor elkaar te laten zijn in een pure kompetitiestrijd. De overheid moet ieder mens de voorwaarden bieden om zelfstandig te kunnen worden. Met deze konklusie verbond co-referent Jan Glastra van Loon zijn Socrateslezing van vorig jaar (over de mens als kultuurwezen) aan die van Van den Broeder (over de mens als sociaal wezen).

„Hier is sprake van een diep in onze kultuur geworteld dilemma. De levensstandaard is in de Westeuropese samenleving sterk gestegen. Neveneffect daarvan is, dat zorg ontzettend duur wordt en daardoor nauwelijks meer, behalve voor de zeer welgestelden, bereikbaar. Daarom zoeken mensen naar wat op grote schaal verkrijgbaar is. En dat is niet langer maatwerk, maar konfektie en daardoor niet volledig bevredigend. We staan voor een keus: wat willen we er met anderen van maken?“

Hoe moet het Humanistisch Verbond reageren op de problemen van de verzorgingsstaat? Hoe organiseren we de

Humanisme v

Individualisering. Een lang woord voor een vaak misverstaan begrip. Voor Arie den Broeder reden om in zijn Socratesrede te weerleggen dat individualisering egoïsme en sociale afzijdigheid zou moeten betekenen. Voor hem betekent het een grotere mate van zelfstandigheid voor mensen; het verminderen van de afhankelijkheid van anderen. En individualisering is dan ook zeker geen aantasting van de solidariteit onder mensen.

Omdat met name die negatieve lading van het begrip individualisering nu eens helder en grondig wordt benoemd en weerlegd, en het betoog zicht ontrolt tot een warm pleidooi voor zelfredzaamheid, drukken wij hierbij dat gedeelte van de Socrateslezing van Arie den Broeder af. En u weet het: de integrale tekst is gratis verkrijgbaar bij het HV.

In discussies over individualisering blijken misverstanden te bestaan over de inhoud van dit begrip, over de strekking van dit proces en over

EN WORDEN, ER CLIËNTEN

samenleving zo dat ieder mens maximaal vorm en inhoud kan geven aan het eigen leven? Is de keus zwart-wit, maatwerk of konfektie, of is er nog een middenweg? Daarover werden door de ongeveer 50 toehoorders na afloop van de lezing kritische vragen gesteld. Bijvoorbeeld over het wegvallen van voornamelijk „vrouwenzorg” bij toenemende individualisering, en het verzet van mannen daartegen. Over de noodzaak om verzorgend werk weer als (betaald) werk te zien als de eerstelijnszorg wordt versterkt. Over het Zweedse model, met werk en scholing voor iedereen. Is dat een begerenswaardige utopie of moet het worden gezien als afkeurenswaardige dwang?

De discussie over deze onderwerpen zal niet tot deze avond blijven beperkt. Integendeel: heel 1989 is „individualisering en solidariteit” een belangrijk onderwerp van discussie in het Humanistisch Verbond. Lezers van Humanist die kort willen reageren kunnen een brief sturen naar de redactie. Deze zal zoveel mogelijk reacties in de Humanist plaatsen. Alle reacties worden in ieder geval doorgestuurd naar de commissie die de

Arie den Broeder hield Socrateslezing over individualisering en solidariteit

Socrateslezingen begeleidt. Zowel Jan Glastra van Loon als Arie den Broeder hebben hierin zitting.

Ingrid Cramer

De volledige tekst van de Socrateslezing 1988 is gratis te verkrijgen bij André Hielkema, Humanistisch Verbond, Postbus 1400, 3500 AC Utrecht. Tel. 030-318145

de autonome, niet voor de anonieme mens

de opvattingen van degenen die individualisering positief waarderen. Deze misverstanden moeten worden onderscheiden van de werkelijke tegenstellingen tussen de voor- en tegenstanders van individualisering. Wat is kultuursociologisch beschouwd, *Individualisering*? Ze is te zien als een sociaal-kultureel proces van verandering in de sociale betrekkingen en interacties tussen mensen, waarbij sommige mensen hun afhankelijkheid van andere mensen of van een groep verminderen en hun zelfstandigheid vergroten. In deze positief gestelde definitie van individualisering komt het loskomen van onderworpenheid aan de wil van anderen, de macht van de groepsbeslissingen en eventueel van kollektief geldende normen op de voorgrond. Hier staat individualisering tegenover kollektivisering, wat betrekking heeft op een proces waarbij mensen hun zelfstandigheid verliezen en sterk gebonden worden aan groepsnormen of autoritaire beslissingen. Reeds geruime tijd is er een proces waarneembaar, waarin mensen zich trachten te distantiëren van sociale kaders met te strenge normen voor hun gedrag en hun denkbeelden of proberen de verhou-

dingen binnen die kaders te veranderen. Voorbeelden zijn te vinden in kerken, dorpen en buurten, bedrijven, verenigingen en families. Velen verzetten zich tegen autoritaire voorschriften en uniformering van gedachten en gedragingen, die schade berokkenen aan hun identiteit.

Er zijn ook negatieve definities van individualisering. Die omschrijven een toeneming van de sociale en normatieve isolatie van mensen doordat gemeenschappelijke waarden, normen en doeleinden ontbreken, bijvoorbeeld wanneer men is losgeraakt uit traditionele verbanden, zoals kerk, gezin, familie en buurt.

Naar mijn mening heeft de positieve definitie te maken met een kulturele en maatschappelijke werkelijkheid, die de naam individualisering verdient. De negatieve definitie heeft niet op individualisering betrekking, maar op isolement, desintegratie, vereenzaming en vervreemding. Voorts speelt mede, dat wat de een als individualisering waardeert, door de ander als vereenzaming of vervreemding wordt beleefd. Het verlaten van de kerk bijvoorbeeld kan wel met het verliezen

van contacten en vereenzaming gepaard gaan, maar kan ook samenhangen met een keuze voor een ander sociaal verband of het durven loskomen van een als te dwingend ervaren kerkelijk gezag.

Egoïsme

Ik zou het begrip individualisering willen reserveren voor de bewuste keuze van mensen voor een grotere mate van zelfstandigheid, voor het verminderen van de afhankelijkheid van een of meer anderen. Ook dan blijven misverstanden en interpretatieverschillen een rol spelen, met name wanneer individualisering wordt vereenzelvigd met het prefereren van een individualistische levenshouding, die het tegendeel zou zijn van sociaal gedrag. Het komt nog al eens voor dat individualisering wordt gelijkgesteld met egoïstisch of egocentrisch gedrag, met afnemende aandacht voor anderen en dienstbaarheid aan anderen, met een verminderd verantwoordelijkheidsbesef jegens de samenleving en met gebrek aan solidariteit. Individualisering wordt gedefinieerd als de ontwikkeling van een ik-kultuur, waarin mensen neigen tot een hedonistische levensstijl, konsumptisme en berekenend gedrag. Van het menselijk samenleven blijft op deze

wijze niet veel over, want de ik-kultuur leidt onvermijdelijk tot atomisering van de samenleving, tot erosie van alle sociale verbanden.

In feite heeft deze benadering van het individualiseringsproces weinig realiteitsgehalte. Men kan hier slechts toe komen als men de mens per definitie ziet als een op zichzelf gericht en van zichzelf uitgaand wezen zonder enige sociale betrokkenheid, een wezen dat noodzakelijkerwijze door staat of kerk in het gareel moet worden gehouden. Hoewel dergelijke mensbeelden bestaan, wil ik stellen dat de maatschappelijke werkelijkheid naast egoïstisch en egocentrisch gedrag ook veel coöperatief en altruïstisch gedrag laat zien. Niet alleen uit maatschappelijke noodzaak, maar ook uit innerlijke behoefte zijn mensen in tal van situaties en op tal van momenten sterk op elkaar betrokken, tot samenwerking geneigd en bereid naar een redelijke verdeling van offers en voordelen te streven. Waar de meeste mensen minder voor voelen is, dat zij zichzelf moeten wegcijferen terwille van het grotere geheel, zoals men dat in extremis in diktatoriale landen aantreft en minder extreem in militaire dienst of autoritair geleide bedrijven.

Aanvaard gezag

Individualisering moet dus niet worden vereenzelvigd met een tendentie naar egoïsme of sociale afzijdigheid, maar met een streven naar een grotere mate van autonomie. Mensen willen meer te zeggen hebben over hun eigen leven en zij willen op basis van gelijkwaardigheid met anderen verkeren. Zij willen zich wel onderwerpen aan gezag, indien zij dat gezag zelf hebben aanvaard. Zij willen een ruimere marge voor eigen beslissingen, gebaseerd op eigen inzichten en voorkeuren.

In feite is individualisering een voorstelbaar vervolg op democratisering. De democratie heeft immers de gelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen bevestigd. Welnu, gelijke en gelijkwaardige mensen willen hun eigen gezag kiezen, zelf bepalen met welke bevoegdheden dat gezag is toegerust en controleren welk gebruik het gezag van de toekende bevoegdheden maakt. En zij willen in politiek verband even goed als anderen hun wensen en suggesties naar voren brengen en hun belangen behartigd zien. Democrativering versterkt het streven van mensen naar autonomie, een autonomie die zij over het algemeen slechts tot gelding kunnen brengen in het kader van het democratisch bestel volgens de daar geldende spelregels. Deze ontwikkeling zien wij niet alleen in het politieke bestel, maar in alle maatschappelijke verbanden waar mensen deel van uitmaken, zoals onderwijsinstellingen, bedrijven, verenigingen en geestelijke genootschappen.

Ondergeschikte positie

Individualisering kan nu ook in verband worden gebracht met emancipatie. Dit begrip heeft altijd te maken met een maatschappelijke groepering, die in elk geval volgens eigen beleving,

maar vaak ook objectief gezien, ten opzichte van andere groeperingen in een achterstandsituatie verkeert, een ondergeschikte positie inneemt, onrechtvaardig wordt behandeld. Belangrijke voorbeelden in onze tijd en omgeving zijn vrouwen, ouderen, jongeren, homoseksuelen en etnische minderheden. Emancipatie ontstaat wanneer een groepering, na zich de achterstandsituatie bewust te zijn geworden en te hebben besloten die niet langer te accepteren, een strategie ontwikkelt en actie onderneemt om in haar situatie verbetering te brengen. Het emancipatieproces is voltooid zodra de groepering in kwestie de beoogde situatie van erkenning en gelijkberechtiging heeft bereikt.

Terwijl individualisering betrekking heeft op een individu, maar als maatschappelijk-kultureel relevant verschijnsel wel op een groot aantal individuen, heeft emancipatie te maken met de opwaartse mobiliteit van een groepering, die impliciet aan de maatschappelijke positie van die groepering ook een grotere zelfstandigheid verleent. In menig geval zal ook ieder lid van die groepering een grotere mate van zelfstandigheid bereiken.

Bij de vrouwenemancipatie komen die twee tendenties van emancipatie en individualisering duidelijk bij elkaar; ze zijn als het ware met elkaar verweven. Wij zien dat de vrouwen als groepering zich verzetten tegen de situatie van achterstelling over een breed maatschappelijk veld en strijden voor gelijkberechtiging met de mannelijke helft van de bevolking. Wij zien ook dat de vrouwen ieder voor zich op zoek zijn naar een eigen identiteit, die zij in het traditionele huwelijkse gezin niet konden realiseren door de voorgeschreven, beperkende rol van echtgenote en moeder met louter taken in de huishouding.

Ieder mens uniek

Vanuit een humanistische optiek kan men het ook zo stellen: zowel individualisering als emancipatie betekent ontwikkeling van individualiteit. Mensen zijn niet voorbestemd exemplaren van dezelfde soort te zijn, maar hebben de mogelijkheid zich te verwerkelijken, de weg af te leggen naar zichzelf, waardoor zij niet met anderen te vereenzelvigen zijn. Naarmate zij er in slagen zich te ontplooien naar eigen mogelijkheden en ontwerp bereiken zij identiteit en uniciteit. Zij zijn herkenbaar door eigenschappen, waarmede zij zich van anderen onderscheiden en niet inwisselbaar zijn. Door hun zienswijze en handelingen zijn zij zichzelf. Zij maken zelf de keuze tussen zich identificeren met hun omgeving en zich ertegen verzetten. Zij zijn zichzelf, zij bestaan. Het behoeft geen betoog, dat de realiteit niet gelijk is aan het ideaal, omdat lang niet iedereen kans ziet de optimale situatie te bereiken. Voor een deel ligt dat aan de beperktheid van eigen inzichten, vermogens en durf, voor een ander deel aan belemmeringen in de omgeving. Niettemin is het streven naar individualiteit van existentieel belang voor de eigen menswording en voor een volwaardige participatie in de

samenleving, die immers haar kwaliteit ontleent aan de echtheid van zelfstandige mensen.

Het geschetste mensbeeld roept ongetwijfeld associaties op met het veel gebruikte humanistische postulaat van het zelfbeschikkingsrecht, het recht van ieder mens vorm en inhoud te geven aan het eigen leven. Inderdaad is een wezenlijke plaats voor het zelfbeschikkingsrecht in ons maatschappelijk bestel niet goed denkbaar zonder daarbij uit te gaan van mensen, die tot zelfstandig denken en handelen geneigd en in staat zijn. Het humanisme ziet de mens als een redelijk en zedelijk verantwoord handelend wezen. Dit is niet alleen een kwestie van aanleg, maar ook van motivatie, die kan worden ondersteund door op versterking van zelfstandigheid gerichte opvoeding, onderwijs, vorming en begeleiding. Deze ondersteuning is vanzelfsprekend goed herkenbaar in de humanistische opvoeding, het humanistisch vormingsonderwijs, de humanistische geestelijke verzorging en vorming, de humanistische opleiding van geestelijk werkers e.d. Het humanisme kiest voor de autonome mens, niet voor de anonieme mens.

Deelgenoot zijn

Dit aksent op de autonomie van de mens houdt niet de opvatting in dat de mens zichzelf genoeg is, geen anderen nodig heeft en elk sociaal contact tracht te vermijden. Wat zou het trouwens voor zin hebben zichzelf te zijn, wanneer men buiten enig verband met anderen zou leven? Zichzelf zijn heeft zin als men van daaruit op een eigen manier met anderen contacten kan leggen, tot samenwerking kan komen en tot uitwisseling van gedachten kan geraken. In een strikt individualistische visie op mens en maatschappij zou men kunnen veronderstellen dat mensen alleen op grond van nuttigheidsoverwegingen tot ruil en samenwerking overgaan. Zelf ben ik van mening, dat dit utilisme evenals het individualisme een te smalle basis is voor de individuele ontplooiing in sociaal verband en dat de mens ook een innerlijke behoefte heeft aan relaties van verschillende aard en aan een plaats in een of meer sociale verbanden. Mensen willen deelhebben aan het sociale leven, deelgenoot zijn, bij andere mensen behoren. De eigen ontplooiing is voor een belangrijk deel op anderen gericht, zowel om voor anderen nuttig te kunnen zijn als om van anderen erkenning en waardering te ontvangen.

Het humanisme beschouwt de mens als een sociaal wezen, dat aan andere mensen behoefte heeft en voor andere mensen iets wil betekenen. Zoals het streven naar zelfstandigheid een erkenning van de eigen waardigheid en gelijkwaardigheid inhoudt, zo houdt de sociale gerichtheid van de mens een erkenning van de waardigheid en gelijkwaardigheid van andere mensen in. Door die twee-eenheid kan de mens zowel het eigen belang articuleren en zijn deel opeisen als rekening houden met het belang van anderen en zijn eigen eisen matigen terwille van een eerlijke verdeling.

Arie den Broeder

HV AAN MINISTER: ALGEMENE IDENTIFIKATIEPLICHT ONNODIG

Het Humanistisch Verbond heeft minister Korthals Altes (Justitie) verzocht om zijn notitie over de identifikatieplicht nog eens kritisch te bekijken. In deze notitie bepleit de minister de verplichtstelling van een identiteitsbewijs voor vreemdelingen. Omdat in principe iedereen voor een vreemdeling kan worden gehouden, betekent dit indirect de invoering van een algemene identifikatieplicht. Het HV verzet zich hiertegen omdat er andere middelen zijn met minder bezwaren om het beoogde doel (versterking van het binnenlandse vreemdelingentoezicht) te bereiken.

De nadelen van een algemene identifikatieplicht zijn groot: vergaande inbreuk op de privacy en fraudegevoeligheid. Het HV is mét de minister van mening dat als een doel met andere middelen kan worden bereikt, daarvoor moet worden gekozen. Om deze reden wijst de minister de invoering van een algemene identifikatieplicht af als het gaat om bestrijding van fiscale en sociale verzekeringsfraude en van criminaliteit. Maar ten aanzien van het binnenlandse vreemdelingentoezicht wijkt de minister af van dit doelmatigheidskriterium. Als in 1992 de persoonscontrole aan de grens wordt opgeheven, wil de

minister aan het vreemdelingentoezicht dezelfde bevoegdheden geven als waarover de grensbewaking nu beschikt. Dat wil zeggen dat de politie vermoedelijke vreemdelingen mag verlangen dat deze hun identiteit kunnen aantonen; algemene identifikatieplicht dus.

Maar ook voor het binnenlandse vreemdelingentoezicht zijn andere middelen beschikbaar om hetzelfde doel te bereiken. De vreemdelingenwet biedt de politie nu al voldoende mogelijkheden om mensen die ervan „verdacht” worden vreemdeling te zijn aan te houden en mee te nemen. Als iemand weigert zijn identiteit bekend te maken, bestaat de mogelijkheid om hem of haar langer voor verhoor vast te houden zodat de politie extra tijd krijgt te achterhalen wie hij of zij is.

Het Humanistisch Verbond is niet overtuigd van de noodzaak om voor één van de in zijn notitie genoemde doelen zo'n zwaar middel als algemene identifikatieplicht in te zetten. Daarom heeft het Humanistisch Verbond tegen deze conclusie bezwaar aangetekend.

De complete tekst van de brief is gratis verkrijgbaar bij het HV: afdeling publiciteit, postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Bereidheid tot matigen voor beter milieu is zeer groot

Van elke tien Nederlanders zijn er acht bereid om hun inkomensverbetering af te staan voor een schoner milieu. En meer dan de helft is bereid om hiervoor honderden guldens van het huidige inkomen in te leveren. Verder is een ruime meerderheid van de Nederlanders te porren voor een verregaande beperking van het autogebruik.

Maar liefst driekwart van hen is bereid om de auto één, twee of drie dagen per week vrijwillig te laten staan. Ook is driekwart van de bevolking bereid om een of meer dagen per week geen vlees te eten om zo het mestprobleem te helpen bestrijden. Voorwaarde is dan wel dat iedereen moet meedoen.

Dit zijn de uitkomsten van een landelijke enquête van het Tilburgse bureau M-4. Bij het onderzoek werd de mening gevraagd van 600 mensen van 18 jaar en ouder.

DE REIS VAN ROBERT MUSIL NAAR DE RAND VAN HET MOGELIJKE

Wat waarlijk groots is, heeft altijd aan de afgrond gegrensd. Zo deze uitspraak ergens op van toepassing is, dan is het wel op Robert Musils gigantische (2000 pagina's) roman *Der Mann ohne Eigenschaften*, waarvan sinds juni vorig jaar ongeveer elk kwartaal een deel verschijnt in de Nederlandse vertaling van Ingeborg Lesener. *De man zonder eigenschappen*, heet het bij ons. Het projekt slokte al Musils tijd en aandacht op en er moesten speciale genootschappen in het leven worden geroepen om de grote Oostenrijkse schrijver voor de hongerdood te behoeden (want wat waarlijk groots is, is meestal ook financieel een afgrondelijke onderneming). Maar ook filosofisch gezien balanceert de roman voortdurend op de smalle richel tussen luciditeit en waanzin. Dat geldt met name voor Musils ethica.

Als ik de man zonder eigenschappen een roman noem, dan is dat vooral omdat het boek nu eenmaal op die manier aan het publiek wordt gepresenteerd.

In werkelijkheid is het echter geen roman (geen „verhaal“ dat men van begin tot eind kan navertellen), maar een essay: het allergrootste en meest bizarre essay uit de wereldgeschiedenis wel te verstaan. Het is een filosofisch meesterwerk, helemaal gewijd aan wat Musil de „utopie van het juiste leven“ noemde. Een zoektocht en poging tot herstel van de menselijke waardigheid, die in de loop van de eeuwen, of liever gezegd: dóór de loop van de eeuwen verloren is gegaan. De werkelijkheid biedt ons vormen aan (bestaansvormen, zijnsvormen) waarnaar wij ons

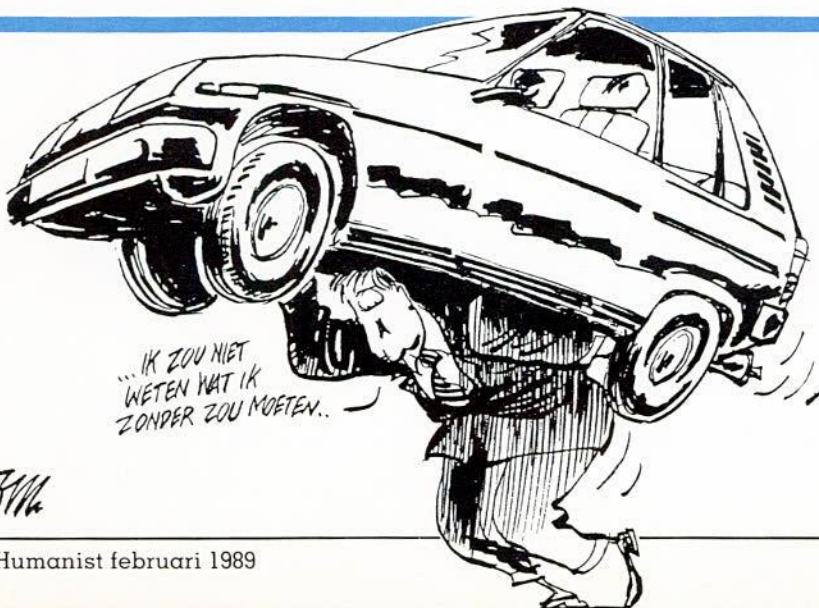
**De man zonder eigenschappen:
zoektocht en poging
tot herstel van de
menselijke waardigheid**

voegen zoals vloeistof zich voegt naar de vorm van de kom waarin zij wordt gegoten. Zo heeft men lief omdat en op de wijze waarop er liefde bestaat, men is verdrietig omdat en op de wijze waarop er verdriet bestaat, enzovoort. Tegen dit „nu geldende systeem van de werkelijkheid“, zoals Musil het noemt, is *De man zonder eigenschappen* een revolutie. Musil wil deze werkelijkheid letterlijk afschaffen en een reis maken naar „de rand van het mogelijke“. In morele zin betekent dit dat Musil afstand neemt van het burgerlijk waardenstelsel, de gestandaardiseerde moraal, en daarvoor in de plaats à Nietzsche op zoek gaat naar een nieuwe moraal „aan gene zijde van goed en kwaad“. Hij wil nieuwe waarden ontdekken. En hier gaapt natuurlijk de afgrond.

Tijdens de eerste wereldoorlog komt Musil tot het inzicht dat onze zogenaamde beschaving slechts een „standpunt“ is, en eigenlijk niets met het wezen van de mens te maken heeft. De gruwelen van de oorlog brachten volgens hem aan het licht dat de mens „ebenso leicht fähig der Menschenfresserei wie der Kritik der reinen Vernunft“ is, net zo makkelijk bereid tot barbarij als in staat tot beschaving. In deze wankel toestand moest verandering komen. De heersende moraal (gij zult niet doden!) had gefaald. Om een nieuwe, menswaardige moraal van de grond af op te bouwen schrijft Musil zijn man zonder eigenschappen. (Dat was althans één van de voornaamste redenen). Niet voor niets noemt hij zijn grote projekt in zijn dagboeken een „moraal-laboratorium“.

Met goed en kwaad was het in de wereld nogal merkwaardig gesteld, vindt Musil. Het kwaad zet het gevoelsleven van iedereen die er op één of andere wijze mee te maken heeft onder geweldige spanning, terwijl het goede meestal met een onmiskenbare gevoelsarmoede wordt volbracht: de gevoelens zijn er welbeschouwd net zo min bij betrokken als bij het invullen van een belastingformulier. Anders geformuleerd: het verbiedende deel van de moraal is met veel meer (vitale) spanning geladen dan het gebiedende deel ervan. Niemand staat te juichen als men een oud en gebrekkig vrouwtje helpt oversteken (het is „normaal“). Maar wie een oud vrouwtje laat struikelen, roept een stortvloed van gloeiende protesten over zich af. Het onverschillige deel van ons doet „goed“, terwijl het meer of minder fantasierijke, hartstochtelijke deel verantwoordelijk is voor het „kwade“. Dit is volgens Musil een onhoudbare toestand. Maar omdat men nu eenmaal niet het kwade kan begunstigen vanwege de rijkdom en intensiteit van de gevoelens die ermee gepaard gaan, omdat men geen advocaat van de duivel kan zijn in naam van God, moet het hele onderscheid tussen goed en kwaad op het gevaar af van een tijdelijke, hogere immoraliteit komen te vervallen. De keurige waardenstelsel, die loopt van het ultiem-goede tot het extreem-kwade, moet volgens Musil plaats maken voor een moraal die elke keer opnieuw moet worden gevonden, die van ogenblik tot ogenblik geschapen wordt. Met andere woorden: een *kreatieve moraal*.

Musil wijdt aan deze kreatieve moraal in *De man zonder eigenschappen* de diepzinnigste en allermooiste passages. Aan de moraliteit moet als het ware dezelfde eis van originaliteit gesteld

worden als aan het kunstwerk. Plagiaat geldt als de zwaarste zonde. Voor Musil is de moraal geen stelsel van regels, geen resultaat van verworven kennis, maar juist het gebied waar de ongelooflijke rijkdom van menselijke mogelijkheden het zuiverst tot ontplooiing kan komen. Hij gelooft in fases van morele ervaring, en niet alleen, zoals de meeste mensen, in fase van moreel begrip – alsof de moraal er altijd al geweest is en er altijd zal zijn, terwijl de mens (he-laas!) nog niet zuiver of puur genoeg is om haar ten volle te begrijpen. Musil gelooft in moraliteit zonder te geloven in één of andere morele codificatie. Moraliteit is volgens hem verbeelding, creativiteit. En de verbeelding heeft niets willekeurigs!, schrijft hij in *De man zonder eigenschappen*.

Goed en kwaad waren volgens Robert Musil geen fundamentele of laatste morele tegenstellingen, waarschijnlijk niet eens belangrijke begrippen voor de moraaltheorie. Het waren praktische en onzuivere samenvattingen en hun bestaan kon nog het beste worden verklaard als uitingen van een vroegere manier van denken die van deze strenge tweedeling veel te veel verwachtte. Men voelt wel dat deze nieuwe theorie, die Musil ontleende aan Ernst Mach en Friedrich Nietzsche, tegelijk hyper-lucide is (een – theoretisch gezien – glasheldere weg naar zo iets als de menselijke waardigheid), als ook trekken vertoont van de waanzin – van een tot het uiterste gedreven, radicaal humanisme dat in zijn overgangsvorm (dat is het zwerende moment tussen de oude en de „nieuwe“ waarden) het gevaar van totale waarde-loosheid met zich meebrengt. Het conservatieve of statische humanisme, dat zich min of meer baseert op de werkelijkheid van de gemiddelde mens met zijn brave „statische Eigenschappen der Gesamtheit“, wordt hier gekonfronteerd met het revolutionaire humanisme van Robert Musil. Die is gebaseerd op een „mogelijke mens“ die er (nog) niet is, maar op de werkelijkheid veroverd moet worden. Met Nietzsche, maar ook met Antonin Artaud of de markies De Sade, kan men Robert Musil rekenen tot de „verschrikkelijke reizigers naar het ontoelaatbare, het onmogelijke. Omwille van een betere of in elk geval andere wereld: op dezelfde wijze dus (om één van Musils favoriete vergelijkingen te gebruiken) waarop de wiskundigen zich soms bedienen van het absurde (de „imaginaire getallen“) om dichterbij de waarheid te komen.

De man zonder eigenschappen is daarvoor ook geen evenwichtige en harmonische kompositie (het heeft meer het karakter van een door de auteur zelf geredigeerd verzameld werk). Het is een onvoltooid gebleven, deels goddelijk, deels diabolisch experiment van een fantaseer met een onuitputtelijke (morele) verbeeldingskracht – en van een denker die met mathematische precisie over de dingen nadacht. Een zeer zeldzame combinatie.

Peter Bekkers

VAN BESTEMMING NAAR KEUZE

HV-Vrouwendag dit jaar op 11 maart

De oma's van nu kenden als klein meisje hun bestemming: trouwen en kinderen krijgen. Net als hun moeders. En met de waarden en normen van hun moeders voedden ze ook hun dochters weer op. Gedraag je netjes, ga als maagd het huwelijk in. Pas de gezagskrisis in de zestiger jaren bracht het heersende waarden- en normenpatroon aan het wankelen. Pil en abortus maakten vrouwen baas in eigen buik. Vrouwen konden kiezen voor al of niet trouwen, voor al of niet kinderen krijgen. Die keuzevrijheid gaven zij als nieuwe waarde aan hun dochters mee: laat je niet onderhouden, wees zelfstandig.

Volgend jaar zet de overheid de kroon op deze ontwikkeling. Meisjes die in 1972 en daarna geboren zijn, zullen vanaf hun achttiende jaar in hun eigen levensonderhoud moeten kunnen voorzien. De keuzevrijheid is dan wettelijk vastgelegd.

Maar: zijn de meisjes van nu echt vrij om te kiezen? Zijn de maatschappelijke voorwaarden vervuld die het vrouwen mogelijk moeten maken om economische en emotioneel onafhankelijk te zijn? Het ziet er eerder naar uit dat de mogelijkheden om te kiezen tot een maatschappelijke bovenlaag beperkt zijn gebleven. Voortgaande individualisering moet daarom samengaan met solidariteit, met verbondenheid.

Over dit soort vraagstukken gaat het op de vrouwendag van het HV die op zaterdag 11 maart zal worden gehouden. Over bestemming en keuze. En over individualisering en verbondenheid.

Programma:

Ochtend: optreden van twee vrouwen, daarna gespreksgroepen.

Middag: Forum met vertegenwoordigsters van drie generaties vrouwen, o.l.v. Thea Engel (Hoofdraadsvrouw Justitie). In het forum:

Liesbeth den Uyl-van Vessem (o.a. schrijfster)

Klazien van Brandwijk-Wiltjer (Humanistisch raadsvrouw bij defensie en lid van de Vrouwengroep HV)

Dorien van der Heyden (medewerkster algemeen meidenwerk FNV-jongerenwerk)

De vrouwendag begint om 10.30 uur en eindigt om ongeveer 16.00 uur. De kosten zijn f 10,- p.p. (met inbegrip van een informatiemap, thee, koffie en lunch).

Als (reis)kosten een onoverkomelijk probleem vormen, kunt u contact opnemen met Margreet de Leeuw. U kunt zich voor deze dag aanmelden door de bon in te vullen en op te sturen naar de HV-Vrouwengroep, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, t.a.v. Ariane de Brauw. U kunt ook bellen: 030-318145 (tst. 22). Tijdige aanmelding is van belang gezien het beperkte aantal plaatsen! Bij voldoende vraag zal voor kinderopvang worden gezorgd.

BON

Naam: .....
Adres: ..... Woonplaats: .....
Postcode: .....
geeft zich op voor de landelijke Vrouwendag
wel/geen (*) kinderopvang gewenst
Betaling toegangsprijs aan de zaal
doorstrepen wat niet gewenst is

Willemien Fraaije, 43 jaar, heeft twee werkplekken: de ene is thuis met man en drie kinderen, de andere is op de Technische Universiteit in Eindhoven waar ze humanistisch studentenraadsvrouw is. „Thuis” is een sober maar gezellig ingericht huis in Dommelen. Het ligt aan wat Willemien noemt „het einde van de wereld”. Het is het laatste huis van het dorp, erachter begint het robuuste natuurgebied „Het Heike”. Op de universiteit huist ze in een kamer die is volgepakt met informatiemateriaal.

De deur staat altijd gastvrij open. In de woorden van Willemien is het een ware vrijplaats in een high tech-wereld”.

door Els van Thiel

„Als meisje van elf werd ik elke ochtend om kwart voor zes gewekt met een ferm „Geloofd zij Jezus Christus”. Dat was bij de nonnen op de kostschool in Oirschot. Als we de ogen open hadden, antwoordden we: „... in alle eeuwigheid amen.”

Ik ben geboren in Wordragen, een gehucht bij Ammerzoden in de Bommerwaard. Wij woonden erg achteraf; mijn ouders waren middenstanders met een klein aannemersbedrijfje. Het kasteel van Ammerzoden vormt het decor van mijn jeugd, een vrije en avontuurlijke tijd. Dat ik later naar de kostschool moest, heb ik niet als een straf ervaren. Het was de enige mogelijkheid om door te leren als je zo achteraf woonde.

Mijn ouderlijk huis herinner ik me als een „centrum”. Er liepen altijd mensen in en uit en er kwamen dagelijks „reizigers” aan de deur met koopwaar. Wij waren het enige gezin in de wijde omgeving met een telefoon, een „luxe” auto (zo heette dat toen) en een vrachtwagen. Mijn moeder fungeerde als telefoniste voor de hele buurt. Was er iets aan de hand, dan wist men ons te vinden. Dat was niet louter gastvrijheid, er zat ook een element in van nuchtere, praktische realiteitszin. Zo van: wat gedaan moet worden moet gedaan worden.

Ik heb altijd een gevoel van herkenning als mensen ook ons huis weten te vinden als ze hulp nodig hebben. Al is het maar om te schuilen voor de regen, of om een pleister te vragen voor een kind dat van de fiets is gevallen. Zelf ben ik ook een praktisch mens, aards en nuchter. Dat heb ik van vroeger meegekregen en dat houd ik vast.

We moeten Gijs, Jitske en Mirte opvoeden en verzorgen, werken allebei buitenshuis en er moet in het huishouden een hoop gedaan worden. We proberen dat te doen op basis van onderlinge uitwisselbaarheid. Dat geeft mij de gelegenheid om de lijn vast te houden die ik voor mezelf heb uitgezet. Voor prachtige theorieën over hoe het zou kunnen, moet je niet bij mij zijn. Tenminste niet in deze fase van mijn leven. Ik probeer me steeds opnieuw af te vragen: hoe sta ik er voor? Hoe liggen de kaarten? Wat vraagt het leven op dit moment van me?

Een beeld uit m'n jeugd dat ik nooit zal vergeten. Een plukje zwijgende kinderen, op de fiets de dijk over zwoegend. In tegenovergestelde richting naderen heel luidruchtig enkele andere kinderen. De twee groepjes passeren elkaar zonder één woord uit te wisselen. De zwijgers waren de protestanten, de herriemakers de katholieken.

Mijn ouders hoorden tot de katholieke helft van het gehucht. Maar het was een frank en vrij katholicisme waar mijn vader van tijd tot tijd flink de draak mee stak. Mijn moeder ging 's zondagsmorgens naar de kerk, vader bakte intussen worst en spek voor ons. Staande aan het fornuis zorgde hij voor hilarische toestanden door met behulp van keukengerei een persiflage op de mis ten beste te geven. Het gemak waarmee mijn ouders met het geloof omgingen, heeft mij van jongs af aan een grote vrijheid van denken gegeven. Ik ben niet opgegroeid met dogma's, maar met een vrolijke variant van het katholieke geloof. Ik weet eigenlijk niet of ik als kind in God geloofde. Ik vind dat zo'n groot woord voor een kind. Tijdens de godsdienstlessen op school werd het beeld opgeroepen van een boeman, een zeer autoritaire God. Ik was er eigenlijk bang voor. Bij een van mijn vriendinnen thuis hadden ze een schilderij waarop één oog te zien was dat doordringend de kamer inkeek. „God ziet u”. Ik kende geen veilig moment in die kamer.

Het humanisme in het leven Willemien Fraaije

Eerst op de opname-afdeling, later als assistente van een internist.

Mijn ouders zijn op een gegeven moment verhuisd van de strenge Bommerwaard naar het wulpse Zuiden. Een ware kultuurschok voor ons allemaal. Wij kinderen hadden in het „losbandige” Valkenswaard een permanent vakantiegevoel. Voor mijn ouders betekende het de bevrijding uit de strakke moraal van een klein gehucht en voor ons waren er... zwembaden, vennen en bossen.

Een tweede kultuurschok was voor mij de overgang van het ouderlijk huis naar eigen woonruimte in Nijmegen. Ik had daar een baan gevonden als groepsleidster in een tehuis voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Na een jaar stond ik echter weer op straat: reorganisatie. Voor mij was dat een ingrijpende gebeurtenis. Ik was er niet in geslaagd zelf een bestaan op te bouwen, had op een pijnlijke manier de wereld ontdekt. Dingen waren niet meer vanzelfsprekend. Dat jaar markeert de verandering in mijn denken.

Ik vind mezelf geen schoolvoorbeeld van een „echte humanist”. Er kleefte nog wel een rooms luchtje aan me. Mijn katholieke opvoeding kan ik niet zo maar wegvagen. Dan zou ik een gedeelte van

HET BEROEP OP DE EIGEN IS ME UIT HET HART GEGRE

Afkomstig uit een gezin met negen kinderen, moest ik erg wennen aan de stilte en de strengheid van de kostschool. Alles in dat klooster was ruim, groot en leeg. Pas later ben ik die soberheid gaan waarderen. Zo wil ik in mijn eigen huis zo min mogelijk frutsels en schilderijtjes. Een enkel mooi ding en een bos bloemen, méér niet. De zusters van de kostschool verzorgden een opleiding voor onderwijzers. Halverwege de studie moest ik terug naar huis. Het ging niet best met het bedrijf van m'n ouders, ik moest gaan werken om een bijdrage te leveren aan het gezinsinkomen. In die tijd kregen kleine zelfstandigen nog geen kinderbijslag. Er was voor een baantje gezorgd, op een accountantskantoor. Benauwend en benepen.

Bij „werken” hoorde „verkering”. Mijn vriendje ging in Wageningen studeren. Verder leren, op kamers wonen, de wereld verkennen. Dat sprak me allemaal heel erg aan, ik wilde ook met wat nieuws beginnen. Tot mijn grote opluchting lukt het me om m'n baantje op het accountantskantoor in te wisselen voor een werkkring in een ziekenhuis.

mezelf amputeren. Ik behoor tot het grote legioen mensen dat christelijk is opgevoed maar dat gaandeweg tot de konklusie kwam dat het geloof niet meer het juiste referentiekader bood. Het gevoel van verwantschap verdween. Als zovelen ben ik op zoek gegaan naar een bruikbaar waardensysteem waarmee ik in mijn persoonlijke leven en in mijn werk goed uit de voeten kon. Er is in mijn leven niet één bepaald moment aan te wijzen waarop ik het katholieke geloof vaarwel zei. Het is een langdurig rijpingsproces. Het humanisme biedt mij een praktisch en bruikbaar kader om naar de wereld te kijken en om greep op de ingewikkelde realiteit te krijgen. Want die werkelijkheid stelt ons op alle gebieden voor dilemma's en problemen. De gedachte bijvoorbeeld dat je zelf de architect van je bestaan bent, heeft mij op verschillende ogenblikken in mijn leven gesteund om zelf richting aan mijn leven te geven. Goed of slecht, maar je doet het zélf. Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid is mij uit het hart gegrepen. Het is niet zo dat ik op zoek ben

ERANTWOORDELIJKHEID EN

gegaan naar „een warm nest”. Dat hoefde voor mij niet meer. Maar je wilt je opvattingen en ideeën toetsen aan die van anderen. Het is belangrijk dat er een beweging is van mensen waarin je je kunt herkennen. Dat je de manier waarop je in het leven staat kunt spiegelen aan de wijze waarop anderen het doen. En dat zonder dat je meteen knellende dogma's krijgt aangereikt. Voor het HV zou het een belangrijke taak moeten zijn om die grote groep „zoekers” een referentiekader te bieden. Dat zou onder andere kunnen door héél duidelijk te maken wat mensen wel en niet kunnen vinden bij het HV.

Intermezzo toestaan

Probeer jezelf eens een „intermezzo” toe te staan, zeg ik wel eens tegen studenten die in een periode van twijfel zitten en niet goed weten hoe ze verder moeten. Probeer naar boven te halen wat echt belangrijk voor je is. Maak je nog niet druk om de konkrete uitwerking, dat komt later wel. In mijn eigen leven heeft

zich ook een „intermezzo” voorgedaan waarvan ik later heel duidelijk de vruchten kon plukken. Na mijn ontslag als groepsleidster in Nijmegen ben ik teruggegaan naar mijn ouderlijk huis in Valkenswaard. Dat kon. Ik hoorde er weer bij en niemand stelde lastige vragen over mijn plannen. Achteraf gezien noem ik het een „verlichte” periode; mijn wereld werd ineens veel groter. Ik ging bij het studententoneel. Onder leiding van een zeer inspirerende regisseur speelde we stukken met klassieke thema's en – het waren de zestiger jaren – maatschappijkritisch toneel. Ik ontdekte dat er vragen en dilemma's zijn die bij het mens-zijn horen en die van alle tijden zijn. Een heel geruststellende gedachte.

Tegelijkertijd volgde ik een cursus voor natuurgids. Ik kwam meer te weten over de processen die in de natuur plaatsvinden, ik leerde genieten van de natuur, ik zag hoe de dingen daar hun loop hebben. Bovendien kwam ik via het studententoneel op de technische universiteit, hoorde van wetenschappelijk onderzoek, nam kennis van fei-

ten. Dingen die tot dan toe een mysterie waren, werden verklaarbaar en begrijpelijk. Dat deed de godsdienst steeds meer op de achtergrond raken. Het was een turbulente, verhelderende maar ook ontnuchterende periode.

Ballast overboord

Vervolgens ging ik naar de sociale academie om een opleiding sociaal cultureel werk te volgen. In Breda werkte ik met jongeren en volwassenen en gaf maatschappijleer op een LTS. Ik heb de opleiding van het humanistisch vormingsonderwijs gedaan en een filmleergang gevolgd. Werken en studeren zijn voor mij dé manieren om greep op de werkelijkheid te houden, om invloed uit te oefenen op de gang van zaken. Kinderen opvoeden vind ik trouwens ook werk van de bovenste plank, je moet er een ongelooflijke duizendpoot voor zijn.

Ik hoor wel eens van mensen dat ze denken dat mijn leven heel vloeiend en harmonisch verlopen is en dat ik haast moeiteloos van de ene in de andere situatie ben gerold. Toch zitten er wel breuken in. Maar ik vind het heel belangrijk om bij iedere verandering te denken: wat gooi ik als ballast overboord en wat wil ik behouden? Dat geeft je ook het gevoel dat je niet voor niets geïnvesteerd hebt, dat je de opgedane ervaringen opnieuw kunt gebruiken. Ik wil ook geen stukken zomaar weggooien. Zo vind ik het bijvoorbeeld heel fijn dat ik uit elke periode van mijn leven contacten hebt overgehouden.

De studenten die mij op de universiteit opzoeken, komen lang niet allemaal omdat ze willen praten met een humanistisch studentenraadsvrouw. Welnee. Ze zoeken een mens die luistert en met ze meedenkt. Een vrijplaats in een wereld van high tech. Dat is ook precies wat ik te bieden heb. Ik doe er alles aan om het imago van de zieleknijpster die diep in de harten van de studenten kijkt, te vermijden. Daarom staat de deur van mijn kamer altijd open. Als het zó ernstig is dat de deur dicht moet, dan hoort het eigenlijk niet bij mij thuis. Ze mogen dan best hun hart luchten, maar ik maak wel duidelijk dat het niet tot mijn terrein behoort en vertel ze bij wie ze wel terecht kunnen. Ik wil fungeren als klankbord. Doodgewoon aardig zijn, maar ook nuchter. Praten over grote en kleine stappen, dilemma's, twijfels. Ik probeer de dingen waarmee de studenten zitten uit te tillen boven het puur individuele. Bepaalde gevoelens zijn van alle tijden en alle mensen. Eenzaamheid bijvoorbeeld, verlatenheid, angst. Dat helpt om het wat lichter te maken. De zaken op een rijtje zetten: wat staat me te wachten als ik deze stap zet? Wat win ik? Wat verlies ik? Samen zoeken naar wat het leven de moeite waard maakt en wat zinvol is voor deze mens in deze situatie. Ik probeer duidelijk te maken dat niets doen óók een stap is, maar dan een waarbij je de dingen laat gebeuren. Oog hebben voor de werkelijkheid waar de ander in verkeert. Maar zonder er ingewikkeld of dramatisch over te doen – dat ligt me wel. ■

Foto: Jos Lammers

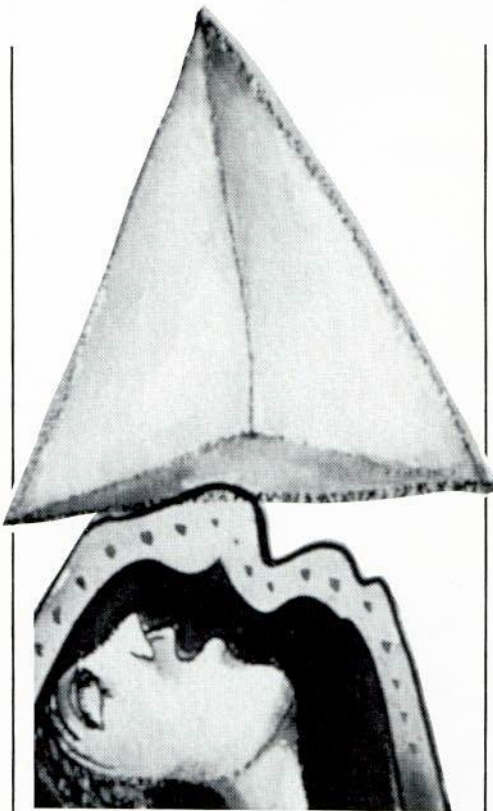

ALS ZAND DOOR DE VINGERS

In „Als zand door onze vingers“ beschrijft Yvon Klinkert de laatste vier jaar van het leven van haar zoon, wiens persoonlijkheid en vitaliteit in een fataal aflopend proces van schizofrenie wegglipt. Als hij zijn eerste psychose heeft, is de schrijfter op reis. Het verband tussen haar afwezigheid en zijn psychose is door psychiaters snel gelegd. Daarmee is het dilemma waar Yvon Klinkert als moeder in terecht komt, al meteen gegeven. Is er sprake van een geestesziekte waarvan de kiem tijdens de opvoeding is gelegd, en moet ze het lot van haar zoon in handen leggen van artsen, inrichtingen en medicijnen? Of moet zij zijn eigen visie dat hij verward is in een strijd tussen twee belevingswerelden, serieus nemen en zover mogelijk met zijn ervaringen meegaan? In haar hart kiest ze voor het laatste, maar de gebeurtenissen dwingen haar steeds weer een beroep te doen op de psychiatrie. Door alles heen blijft ze echter in haar zoon geloven. Als hij tenslotte, 25 jaar oud, een eind aan zijn leven maakt, blijft zij achter met de zekerheid dat hij heeft gedaan wat voor hem het beste was.

Door de ervaringen van haar zoon en de lijdensweg die ze samen hebben afgelegd, heeft Yvon Klinkert gaandeweg een visie op schizofrenie en zelfmoord ontwikkeld. Ze vindt niet dat haar zoon „ziek“ was. Hij was op zoek naar geluk en dacht de sleutel te vinden in zijn onderbewustzijn. Het thema hoe gelukkig te worden, loopt dan ook als een rode draad door dit indrukwekkende boek. De vele psychiaters die haar zoon behandelden zijn nooit op het idee gekomen dat de kern van zijn problemen hierin gezocht zou moeten worden. Hij werd vanaf het allereerste moment dat hij met de psychiatrie in aanraking kwam als „ziek“ beschouwd. Yvon komt hierdoor tot de konklusie dat psychiaters geen goede gids kunnen zijn voor hen die in ernstige geestelijke nood verkeren omdat zij niet in staat zijn de volledige mens in hun behandeling en begeleiding te betrekken.

Zij zou zelf als moeder de nodige bijdrage hebben geleverd aan het tot stand komen van de situatie van haar zoon. Zij wordt schuldig bevonden. Reden voor haar om een speurtocht door het verleden te houden. Het levert niets op en doet haar verzuchten dat de zogenaamde deskundigen zich liever de tong af zouden moeten bijten dan suggereren dat iemand schuldig zou zijn aan andermans lijden. Als haar zoon zijn eerste psychose heeft gehad en de gezamenlijke familie in

therapie is geweest, blijft het gevoel bestaan dat er iets over het hoofd is gezien, ook al is alles onderzocht en geanalyseerd.

Ondertussen sleept haar zoon zich voort in een donkere en diepe poel van ellende waar geen enkel straalje licht bij kan komen. Ondanks zijn medicijngebruik, die een volgende psychose moeten voorkomen, weet en voelt hij dat er geen ontkomen meer aan is. Hij wordt er naartoe gezogen. Al zijn pogingen om dat te voorkomen halen niets uit. Op beklemmende wijze geeft hij dat weer: „Ik voel dat er iets in me is doodgegaan. Iets dat nooit meer terug komt, een stukje van mezelf, van degene die ik dacht dat ik was... En bij elke psychose zal ik weer stukjes kwijtraken tot er niets meer over is. En daar ben ik verschrikkelijk bang voor. Want hoe kan ik nou leven als degene die ik dacht te zijn geleidelijk aan verdwijnt.“ En dat is ook wat er gebeurt. Bij stukjes en beetjes brokkelt zijn persoonlijkheid af. Er blijft té weinig over om nog voor het leven te kunnen kiezen.

Daarmee ziet Yvon zich gekonfronteerd met het zelfmoordvraagstuk. Kon dat probleem eerst nog vooruitgeschoven worden, na twee zelfmoordpogingen van haar zoon en voor de derde keer opname in een psychiatrische inrichting moet ze de grenzen van haar denken en voelen verleggen. Ze vertelt hem dat zijn zelfmoord het allerergste zou zijn wat haar kan overkomen. Ze zou het kostbaarste in haar leven verliezen. Maar: „als jij niet gelukkig kunt zijn, als jij niet kunt leven zoals je zou willen, dan mag ik niet verlangen dat je voor mijn plezier in leven blijft. Ik heb het recht niet dat van je te verlangen, hoe

graag ik je ook bij me wil houden... Je weet net zo goed als ik dat er een zwaar taboe op zelfmoord rust, maar ik begrijp niet zo goed waarom. Want ik vind dat een mens niet alleen het recht maar ook de plicht heeft om te doen wat het beste voor hem is. En soms is het voor iemand het beste om voor de dood te kiezen in plaats van voor het leven.“ Haar zoon weigert om als psychiatrisch patiënt door het leven te gaan en hij verkiest daarom een snelle dood boven een lange lijdensweg. Daarmee doet hij wat voor hem het beste is.

Aan het eind van dit vier jaar durende menselijke drama komt Yvon tot de konklusie dat niets en niemand haar zoon had kunnen helpen. Een hulp die zou moeten bestaan uit een brug te slaan naar de twee werelden waar haar zoon in leefde. „Zou het mogelijk kunnen zijn dat je er in geslaagd bent je bewustzijn in een gebied te brengen dat normaliter niet te bereiken is? Als dat zo is, dan is er dus sprake van meer dan één wereld, één realiteit waar je heen kunt zonder dat je slaapt of droomt. Dan is schizofrenie ook nog iets anders, iets dat meer is dan alleen de afwezigheid van „filters“. Dan is het óók toegang hebben tot een andere dimensie, een ander bewustzijnsnivo of een andere werkelijkheid. Dat is een fascinerende gedachte die me nieuwsgierig en angstig tegelijk maakt.“ De wereld van ons menselijk bestaan en de wereld van het hogere, het „spirituele“ leven. Wanneer de psychiatrie alleen één wereld in de mens erkent en de rest weggesaneerd wordt met medicijnen, blijft er weinig hoop over voor degenen die regelmatig in een „andere“ wereld verkeren. Een wereld die voor ons nog onbekend is. Dat is, geloof ik, wat schizofrene en psychotische mensen met eindeloos veel energie proberen: twee verschillende werelden met elkaar in verbinding brengen. Het blijkt niet mogelijk. Waardoor ze in een psychose op „duizend manieren zijn doodgegaan, vertrapt geweest, verscheurd, vermoord, gewurgd, verdronken, verbrand en gemarteld, alle doden zijn gestorven.“ En om die verschrikkelijke ervaringen in te dammen, krijgen ze medicijnen toegediend. Zolang die andere wereld voor ons niet bereikbaar en inzichtelijk is, kan men eigenlijk ook niet anders handelen. Hoe verschrikkelijk dat ook is.

Voor hen die de grenzen van hun denken en voelen willen verleggen, is dit boek een onmisbaar document. Maar ook als u meer inzicht wilt hebben om tot een beter begrip te komen van die andere mens, is dit een uitstekend boek. Een boek waar je stil van wordt.

Freek Pol

Als zand door onze vingers de laatste jaren van mijn schizofrene zoon door Yvon Klinkert: Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam 1988. 180 pagina's. Prijs: f 27,50.

RADIO & TELEVISIE

Het Voordeel van de Twijfel Radio 5

Kwartslag Nederland 3

Macht en media

De radiouitzendingen in de maand februari staan (met uitzondering van 20 februari, 's middags) in het teken van de macht en de media. Zeven programma's over de vraag hoe betrouwbaar de westerse media zijn. Samenstelling: Ruud Jans, Jetske Mijs en Marit Vochteloo.

6 febr.: 12.05-13.00 uur

Inleiding

6 febr.: 20.30-21.35 uur

Een discussie over de invloed van adverteerders op de positie van tijdschriften. Deelnemers: **Cisca Dreselhuys** (hoofdredactrice Opzij), **Adrie de Vries** (hoofdredactrice Viva), **Piet Bakker** (medewerker Universiteit van Amsterdam, communicatiewetenschappen), **Dick Suër** (directeur 'sponsored magazines' VNU).

13 febr.: 12.05-13.00 uur

Op tien februari kreeg **Juan Pablo Cardenas** de Houten Camera. In deze uitzending een gesprek met hem.

13 febr.: 20.30-21.35 uur

Een gesprek met **Hans Maarten van den Brink**, tot voor kort correspondent van het NRC-Handelsblad in Washington.

20 febr.: 12.05-13.00 uur

Het proletariaat op kleine voeten

Een programma over **Janusz Korczak**. Korczak (1878-1942) behoort naast Rousseau, Pestalozzi en Makarenko tot de belangrijkste vernieuwers van de opvoeding. In 1911 nam hij de leiding op zich van een aantal weeshuizen die uitgroeiden tot leefgemeenschappen waar de kinderen zelfbestuur hadden, een eigen parlement, rechtbank en krant. Samenstelling: Mieke Julien.

20 febr.: 20.30-21.35 uur

Gesprek met **Cees Hamelink**, buitengewoon hoogleeraar internationale communicatie aan de Universiteit van Amsterdam.

27 febr.: 12.05-13.00 uur

Gesprek met **Rudi van Meurs** over zijn ervaringen als „investigative” journalist. Wat is de invloed geweest van zijn publikaties?

27 febr.: 20.30-21.35 uur

Een konkluderend besluit van de serie; met **Jaap van Ginneken**.

U kunt deze serie bestellen op geluidscassette voor f 45,-. Maak dit bedrag over op giro 9449 t.n.v. Humanistisch Verbond te Hilversum o.v.v. „Radio-Media”.

2 febr.: 22.06-22.21 uur

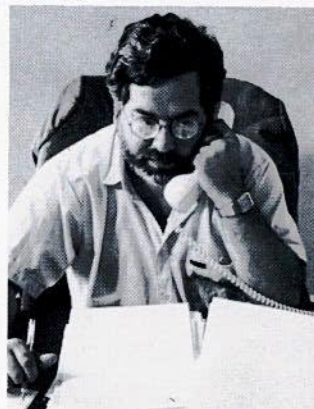
Kri in de Woestijn

In 1987 verdween het blad „Kri” ooit opgericht met subsidie van de reclasering. Het ontwikkelde zich tot een zeer kritisch blad over zaken die met detentie, strafrecht en delinkwenten te maken hadden. Een reorganisatie van de reclasering was voor Justitie een goede aanleiding om zich van deze lastige horzel te ontdoen.

9 febr.: 22.06-22.21 uur

Niet kunnen zwijgen

Juan Pablo Cardenas is hoofdredacteur van het Chileense blad *Analisis*. Eind december 1988 beëindigde hij zijn straf: overdag kon hij werken maar 550 nachten moest hij in de gevangenis doorbrengen. *Analisis* is in de 10 jaar van haar bestaan o.l.v. Carde-

nas van 'n half clandestiene uitgave uitgegroeid tot 'n weekblad, dat door de gedegen informatie een belangrijke rol heeft gespeeld in het ondermijnen van de diktatuur. Cardenas ontvangt met zijn blad 10 februari De Houten Camera.

10 febr.: 20.29-22.20 uur

Je weet niet wat je mist

Via kranten, radio en televisie krijgen we voortdurend nieuws gepresenteerd. We worden goed geïnformeerd, denken we. Met het nieuws vormen we ons een beeld van de wereld. Maar in hoeverre is dit waarheidsgetrouw? We weten niet wat we missen. Informatie kan niet objectief zijn omdat het nooit de werkelijkheid dekt. Ook dit programma pretendeert dit niet. Maar als de kijker zich daar van bewuster is geworden dan heeft het aan zijn doel beantwoord.

25 febr.: 22.41-23.21 uur

Fidel Castro als Beëlzebub

Jarenlang heeft de Amerikaanse regering een beeld opgebouwd van Cuba en haar president als de grootste bedreiging van Amerika en haar vrijheid. De Amerikaanse pers heeft aan het creëren van dit vijandbeeld volop meegeëdd. Aan de hand van beelden uit Cuba en getuigenissen van Amerikanen en Cubanen een analyse van dit fenomeen.

De Houten Camera voor Juan Pablo Cardenas

Op televisie staat het 110 minuten durende programma **JE WEET NIET WAT JE MIST** centraal: daarin gaat het om het nieuws dat de konsument uiteindelijk niet bereikt. Redacteuren van enkele landelijke dagbladen praten over de keuzes die ze dagelijks maken bij het samenstellen van hun krant. **Johan Anthierens** interviewt Gerard van der Wulp, hoofdredacteur van het NOS-journaal, over de vraag hoe objectief nieuws kan zijn en over de gevolgen van de concurrentie van commerciële nieuwszenders. En naast tal van andere onderwerpen, is er in **JE WEET NIET WAT JE MIST** speciale aandacht voor De Houten Camera, die in het programma uitgereikt zal worden aan Juan Pablo Cardenas. Hij zal de Houten Camera ontvangen uit handen van de vorige laureaat, Daniël Buyle.

Een dag eerder, op 9 februari, wordt een portret uitgezonden van Cardenas, hoofdredacteur van het Chileense blad *Analisis* dat model staat voor de journalistieke strijd tegen censuur en dictatuur en vóór persvrijheid.

Geen oproep aan de moderne armen zelf

• Het gaat om de „moderne armoede, betrekking hebbende op de positie van mensen in verhouding tot de gebruikelijke materiële en immateriële bestaans- en ontplooiingsmogelijkheden in hun eigen omgeving“. Maar niets in dit stuk over hoe dat wel die toestand „die in hun omgeving als volkomen normaal en zelfs noodzakelijk geldt“ behaald is. Voor een belangrijk gedeelte toch wel door een razendsnelle uitputting van het milieu en door een schandelijke exploitatie van steeds weer opnieuw miljarden dieren! En dat kan toch zo maar niet door blijven gaan! Vooral diégenen die het nu beter hebben, zullen vele stappen terug moeten doen.

De inkomsten uit de gasbel worden minder. En dus dient de huidige welvaart – zoals in dit stuk gesuggereerd – niet tot een standaard verheven te worden waar ook de „moderne armen“ via nabootsing zoveel mogelijk toe dienen te geraken. Een gedeelte van de opheffing van de grote verschillen zal niet lang op zich laten wachten, maar dan van boven naar beneden. Niet door alleen de suggestie te geven dat nog meer mensen van beneden naar boven aan de bak moeten komen. De bak raakt leger! De opstellers van bovenbedoeld stuk babbelen echter rustig door over „het bereikte welvaartsniveau“ alsof dat een vast gegeven is en over „het economische herstel“ alsof de bomen weer in de hemel kunnen gaan groeien.

In het vorige nummer van de Humanist publiceerde de redactie de visie van het HV-hoofdbestuur op het vraagstuk van de armoede in Nederland. Hierop werden reakties gevraagd van de lezers. Het blijkt dat velen zich aangesproken voelen. Zij stuurden hun bijdrage naar de redactie of naar de beleidssecretaris van het HV, Bert Boelaars. Op deze pagina's een aantal van de binnengekomen reakties, als nodig enigszins bekort.

Uw reacties zijn nog steeds van harte welkom, de redactie zal trachten ook in komende nummers van de Humanist zoveel mogelijk bijdragen te publiceren. Houdt u het wel zo kort en bondig mogelijk. Uitgebreide reacties graag naar de beleidssekretaris op het zelfde adres. U kunt natuurlijk ook beide combineren: een lange reactie naar het hoofdbestuur, een verkorte versie naar de redactie.

• En dan natuurlijk mededelingen als: „het hoofdbestuur van het HV onthoudt zich van een economisch of politiek oordeel over de gekonstaterde armoede" en „het Humanistisch Verbond is als geestelijk genootschap niet de eerst aangewezen instantie om het door de overheid gevoerde sociaal-economische beleid te kritiseren en daarvoor alternatieven aan te dragen".

Ja, misschien wel onvermijdelijk en hopelijk geen doekje voor het bloeden, dergelijke mededelingen zonder concrete voorstellen. Maar hierdoor klinkt de rest toch

De mens centraal in plaats van heilige koeien

Ten lange leste heeft ook het HV een tekst afgescheiden over Armoede, nadat kerken het vraagstuk in alle breedte en diepte reeds meer dan twee jaar lang aan de orde stellen.

Bij het lezen van de tekst rijzen vele vragen. Bijvoorbeeld of de grens tussen „absolute” en „moderne” armoede wel zo scherp te trekken is, zoals in het artikel wordt gesuggereerd. In elk geval kan „moderne” armoede mensen evengoed kapot maken als „absolute”. (Onder langdurig werkloze schoolverlaters komen aanzienlijk meer depressies en zelfmoorden voor.)

Een ander punt (en misschien wel het belangrijkste) is dat het HV zich onthoudt van een economisch of politiek oordeel, maar het vraagstuk wel wil toetsen aan humanistische uitgangspunten. Bij zo'n uitspraak kan men zich afvragen of op

grond van een humanistische levensovertuiging, (waarvan de algemene uitgangspunten zijn vastgelegd in de beginselverklaring,) geen normen en waarden behoren te worden ontwikkeld die dan als toetssteen dienen voor ethische oordelen over sociale, culturele, maar ook economische en politieke ontwikkelingen. Bij politiek is dan niet in de eerste plaats gedacht aan het partijpolitieke gedoe in Den Haag, maar aan de ordening, de vormgeving, de stuurbaarheid van onze samenleving. In dat opzicht ontkomt ook het humanisme – dus ook het HV – niet aan de politiek: een a-politiek humanisme is een doodgeboren kindje met twee linker handen!

Ook ten aanzien van de economie kan men zijn handen niet in onschuld wassen. Mag men op grond van morele overwegingen als humanist niet vragen, ja zelfs eisen dat economie wordt bedreven met het oog op menselijk welbevinden; eisen dat de mens centraal staat? In het huidige economische beleid zijn mensen in hoofdzaak óf konsumenten die zoveel mogelijk door de strot moet worden gedouwd door middel van veelal misleidende reclame, óf zij zijn een onkostenpost in het productieproces. De mens centraal

De gevolgen van de economische teruggang in onze land kan heel zwaar, te zwaar en te onoverwinnelijk worden. Het is van de maatschappij te verlangen dat zij de economische en sociale weerstand, die is vastgesteld moet voorhouden dat een deel van de Nederlandse bevolking niet de mogelijkheid heeft om te overleven in het huidige land. Het hoofdbestaan van het HV is aan een verzuim van de overheid. Het is van de Nederlandse bevolking te verlangen dat zij de economische en sociale weerstand, die is vastgesteld moet voorhouden dat een deel van de Nederlandse bevolking niet de mogelijkheid heeft om te overleven in het huidige land. Het hoofdbestaan van het HV is aan een verzuim van de overheid.

**PER
VA**

beacht van de
door bereiding
overheid vinder
te gediend. Van
wijzen om de
ten (haar), een
van de uitdruk
vrij beschouwd
verkleind. Aan
gerde (voster
beheersing en
van belasting
momenteel
subsidies. In
dit meet, te
verhulpen

Vernieuwde
72 voor een
een terugver-
kosten 600.00
een wettelijk
dus werk-
schieden v
deren, en
lend is het
meets kin-
tijp is en d
blijven. H
achterstelt
medeleven
aan in n

Deze heide schoneprijzen verbergt een wijd tekort aan natuurwonderen. De afkeer van de mens is de oorzaak van de veranderingen die het gebied heeft ondergaan. Het gebied is veranderd in een woestijn van heide en grasland. Het gebied is veranderd in een woestijn van heide en grasland.

Het be-
houdt
politie
veerd
telijk
forme
staal

1990-1991

HET HV GEBEUREN

Vernieuwd manifest op komst

Vooral inhoudelijke kwesties hielden het hoofdbestuur bezig tijdens de laatste openbare vergadering van 1988. Vice-voorzitter Arie den Broeder heeft een nieuwe tekst geformuleerd voor het „Humanistisch Manifest 1989-1991“.

Zo'n manifest bevat een groot aantal korte, kernachtige uitspraken over actuele zaken die het HV op zijn weg tegenkomt.

Op het tweejaarlijks kongres zal de vernieuwde tekst worden besproken, vastgesteld en daarna gepubliceerd. Het hoofdbestuur bereidt nu de punten voor die op het kongres in mei in Groningen zullen worden gepresenteerd. Er was veel waardering voor het in veel opzichten verbeterde ontwerp. Als nieuw aandachtspunt is pluriforme geestelijke verzorging aan het manifest toegevoegd. Het hoofdbestuur stond uitvoerig stil bij de plannen van de minister van Justitie om een vorm van algemene identificatieplicht in te voeren. Zowel vanuit het oogpunt van doelmatigheid als uit privacy-overwegingen plaatst het hoofdbestuur kritische kanttekeningen bij de huidige plannen. Dit standpunt zal het HV aan de minister bekend maken en in de publiciteit brengen.

In een extra, besloten vergadering kwam het hoofdbestuur midden december bij elkaar om enige zaken te bespreken rondom de organisatie van het Centraal Bu-

reau in Utrecht. Onder andere is besloten om Sytse Koopmans te benoemen tot waarnemend directeur. Daarvoor was hij hoofd van de afdeling verenigingszaken. Bij die afdeling zijn maatregelen genomen om het werk gewoon te kunnen voortzetten.

Bert Boelaars

Kursus onderhandelen en konflikthantering

Op 20, 21 en 22 februari zal in het vormingscentrum De Born in Wageningen een cursus voor vrouwen worden gehouden over onderhandelen en konflikthantering. Toelichting:

We onderhandelen in ons leven heel wat af, vaak meer dan we ons realiseren. Over gewone en belangrijke zaken, in ons werk maar ook in ons privé-leven. Vaak worden we ons pas bewust van de onderhandelings situatie als deze niet zo verloopt als we zouden willen en er een conflict dreigt te ontstaan. Onderhandelen heeft dan ook alles te maken met het hanteren van conflicten. Hoe onderhandel je zo, dat je je doel bereikt, zonder teveel in te leveren en zonder het tot een conflict te laten komen? Of is een conflict uitvechten gewoon een vorm van onderhandelen? Moet je ze wel altijd vermijden? Waarom beleven we ze meestal negatief? Hoe kunnen we ze positief gebruiken? En wat is je persoonlijke stijl van onderhandelen en van omgaan met conflicten?

Het doel van de cursus is dat je je eigen antwoorden vindt op deze vragen. Op het programma staan verder:

- theorie over verschillende vormen van onderhandelen, oorzaken van conflicten en konflikthanteringsgedrag.
- oefenen in onderhandelen en konflikthanteren (o.a. uitspelen van situaties).
- leren herkennen van onderhandelings- en konfliktsituaties; daarin adequaat positie kiezen en

partij zijn.

De cursus is bedoeld voor vrouwen die in het vrijwilligerswerk willen kunnen onderhandelen en conflicten hanteren.

De begeleiding van de cursus is in handen van Corrie Stokman en Magreet de Leeuw. De cursus begint op maandagavond 20.00 uur en eindigt op woensdagmiddag 16.00 uur. De kosten zijn f 25,-. Nadere informatie: Magreet de Leeuw (030-318145). Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Studiedag voor HSHB

Op zaterdag 18 maart van 10.30 tot 16.00 uur, wordt op het Landelijk Humanistisch Centrum te Utrecht een studiedag georganiseerd over de vertegenwoordiging van bestuursleden in de HSHB-wooncentra en verzorgingshuizen.

Deze dag is speciaal bestemd voor zowel bestuursleden van de afdeling als voor de vertegenwoordigers die namens het HV in de HSHB-besturen zitten.

Verdere informatie: afdeling Verenigingszaken van het HV. Tel. nr.: 030-318145.

Rekord opbrengst Steunfonds

De aktie die het Steunfonds Praktisch Humanisme in 1988 voerde heeft de rekordopbrengst van f 216.000,- opgeleverd. De aktie stond in het teken van het geestelijk werk in ziekenhuizen.

Eind januari zal bekeken worden of een extra bijdrage aan de stichting ZVB wordt gedaan.

Uiteraard hoopt het Steunfonds dat de stijgende lijn in de opbrengsten zich ook in 1989 zal voortzetten.

Vrouwendag over armoede

De Regionale Vrouwenprojectgroep van het HV organiseert op zaterdag 25 februari een Vrouwendag die in het teken staat van de feminisering van de armoede.

De Vrouwendag wordt gehouden in het Humanistisch Centrum aan de Provenierssingel 48 te Rotterdam (aan de achterzijde van het Centraal Station). Voor de lunch moet men zelf iets meenemen en de toegangsprijs is f 7,50. De kinderopvang kost f 5,-. Voor vrouwen met een minimum inkomen voor wie de toegangsprijs een groot bezwaar is, is een regeling getroffen. Verdere informatie verkrijgbaar bij Nettie Tinhout (01890-15242) en Cor Springeling (010-4199658).

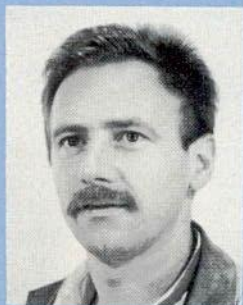
Avontuurlijke jongerenweek

Voor het derde achtereenvolgende jaar nodigt het HV 13-17 jarigen uit om deel te nemen aan een afwisselende en gezellige week: in de Belgische Ardennen. Op het programma staan kanoën, bergbeklimmen, grotten ontdekken, en vlottenbouw. Daarnaast zullen we een stad bezoeken, kampvuren maken en waarschijnlijk een speurtocht organiseren. Ervaring met deze activiteiten is echt niet noodzakelijk. Je moet er wel lol in hebben! Dit jaar verblijven we in Rendeux, in een ruim huis, pal aan de rivier de Ourthe.

Beginners krijgen eerst les op rustig water, om ze bekend te maken met kano-technieken, de boot en het stromende water. Vervolgens zullen we op verschillende delen van de Ourthe gaan varen. In de buurt van het huis zullen we onder begeleiding van gidsen de technieken van het klimmen en het abseilen leren.

Belangrijker dan al deze activiteiten is misschien wel dat we een week lang met z'n allen veel goede momenten zullen delen. Dat kunnen vermoeiende, zware en soms moeilijke momenten zijn, maar veelal overheersen de de fijne, spannende en leuke momenten.

Op 29 juli is Maastricht het centrale verzamelpunt. Van daaruit gaan we in twee busen naar Rendeux. Op de

Waarnemend directeur van het HV: Sytse Koopmans

HET HV GEBEUREN

laatste dag wordt iedereen weer in Maastricht afgezet. De kosten voor deze week zullen f 365,- bedragen.

Dit is inclusief het gebruik van materialen (kano's, helmen etc.), gidsen en vervoer van en naar Maastricht. Eventueel is er een kortingsregeling mogelijk. Het maximum aantal deelnemers bedraagt 34. Reageer dus bijtijds als je mee wilt.

Heb je interesse in deze afwisselende, avontuurlijke vakantie, vraag dan vóór 15 mei een folder aan met informatie en opgavebon bij: Hans Hartjes of Marie-Claire Schoordijk, Hezer-Engweg 77, 3734 GP Den Dolder. Tel.: 030-287409 of Gerrie de Bruin, Eikenlaan 28, 3828 BZ Hoogland. Tel.: 033-801551.

Vriendschap-cyclus in Deventer

Op vier maandagavonden zal een serie gesprekken plaatsvinden over „Vriendschap in beweging“, het laatste boek van Iteke Weeda. Er zal worden uitgegaan van de ervaringen en opvattingen van de deelnemers. Op vier avonden, van 20.00-22.00 uur op de dagen: 6, 13, 20 en 27 februari. Plaats is Singelstraat 31, Deventer. Kosten: f 30,- (25% reductie voor leden en als u iemand meeneemt). Op de eerste avond kunt u kijken of het iets voor u is (dan betaalt u alleen voor die avond).

Kursus gesprekstechnieken in Deventer

Praten met een ander brengt vaak opluchting. Ook al is niet alles in een klap opgelost. Veel mensen willen best zo'n gesprek, maar kunnen niet terecht bij een partner en vriend. Om zulke gesprekken mogelijk te maken heeft het HV werkgroepen voor Plaatselijke Geestelijke Verzorging (PGV), die vraag en aanbod bij elkaar brengen. Zij die zich beschikbaar houden voor zulke gesprekken, krijgen een korte training.

In Deventer gegeven op 2 en 16 februari. 2 en 16 maart van 19.30-21.30 uur en op twee zaterdagen. De kosten bedragen voor niet-leden f 30,-, voor leden f 15,-. Incl. tel. 42599 (na 18.00 uur).

Religieus humanisme in Zutphen

Dat de humanistische beginselen een algemeen-religieuze levensinstelling geenszins in de weg staan, hoopt Rob de la Rive Box duidelijk te maken aan de hand van enkele gezaghebbende beschouwingen over dit onderwerp, gevolgd door zijn persoonlijke benadering in het licht van de nieuwe spiritualiteit. Gedurende een gedachtenwisseling is er gelegenheid tot het stellen van vragen.

Plaats en tijdstip: Het Praathuis van „De Polbeek“, van Dorenborchstraat 1, Zutphen – zondagmorgen 19 februari, 10.30 u., zaal open 10 uur.

Genetische manipulatie in Dordrecht

Op zondag 12 februari om 10.30 uur staat de koffie klaar en zal Henk Smit (lid van het hoofdbestuur) een lezing houden over genetische manipulatie. Plaats is „De Schakel“ in Dordrecht (Albert Cuypsingel 341). De zaal is al om 10.00 uur open.

Hoe democratisch is Nederland?

Dat kan nog een leuk debat worden, daar in Waddinxveen. Op woensdag 8 februari zal er namelijk een forumdiskussie plaatsvinden over de vraag hoe democratisch Nederland eigenlijk is. Oud-HV-voorzitter Rob Tielman houdt een korte inleiding, waarna de discussie kan losbreken tussen Klaas de Vries van de PvdA, Arie Oostlander van het CDA en een bij het ter perse gaan van dit nummer nog niet bekende persoon van de VVD. De bijeenkomst is vrij toegankelijk, en men belooft ons een boeiende avond. De avond wordt georganiseerd door HV-Midden Holland en vindt plaats in de raadszaal van het fraaie gemeentehuis van Waddinxveen. Verdere informatie: André de Bruin, tel.: 01828-13431.

Iteke Weeda in Winterswijk

Iteke Weeda in Winterswijk

De alom bekende gezinssociologe houdt op maandag 20 februari een lezing over het huwelijk en andere leefvormen. De avond begint om 20.00 uur en vindt plaats in „De Herberg“, Groenloseweg 60 in Winterswijk.

Israël en Palestina in Apeldoorn

In de Canadian Club in Apeldoorn, tegenover de Centrale Bibliotheek in de Vosselmanstraat zal op donderdag 9 maart om 20.00 uur de heer A.J. v.d. Kooy een lezing houden over Israël en Palestina.

Massamedia en nihilisme in Bussum

De bekende mediaspecialist prof. Anne v.d. Meiden zal op zondagmorgen 12 februari de vraag beroeren of nihilisme een gevaar is voor de democratie en wat de invloed van de massamedia eigenlijk is op nihilisme. Om 10.30 uur staat de koffie voor u klaar in het bekende hotel Jan Tabak in Bussum.

Holisme nu ook in Den Bosch

Hans Korteweg zal op dinsdag 14 februari een lezing houden over holisme in de recreatiezaal van het Erasmushuis, Klokkenlaan 111 in Den Bosch.

De Franse Revolutie in Rotterdam

Jan Glastra van Loon (voorzitter van het HV) houdt op zondagmorgen 19 februari een lezing over het gedach-

tengoed van de Franse Revolutie en de aktualiteit. De zaal is om 10.00 uur open en de koffie klaar om 10.00 uur, de lezing begint om 10.30 uur. Plaats: Humanistisch Centrum, Provenierssingel

Themamappen Vormingswerk

Een aantal jaren worden door de funktionarissen vorming reeds themamappen ontwikkeld. Deze mappen geven informatie over één onderwerp of een reeks van onderwerpen. Verder uitgebreide suggesties over het opzetten van activiteiten (bijvoorbeeld van cyclus van 6 avonden) rond zo'n thema. De mappen zijn vooral bedoeld voor organisatoren van vormingsactiviteiten in de gemeenschappen en voor hen die van plan zijn groepen te begeleiden.

Beschikbaar zijn mappen over de volgende onderwerpen:

Vredesopvoeding, beeld en taal, macht en onmacht, buitenkerkelijkheid in relatie tot waarden en normen, de nieuwe sociale bewegingen, rolpatronen en genetische manipulatie.

De laatstgenoemde map verscheen in 1987, maar is recentelijk met een aantal artikelen uitgebreid. Hierin ligt de nadruk op „medische experimenten met volwassenen“ en op „lichamelijke screening van niet-zieken“. De themamappen kosten f 5,- per stuk. Verdere informatie: Ariane de Brauw (030-318145, toestel 22).

Wilt u dat uw activiteit in deze rubriek wordt aangekondigd? Stuur dan de volledige tekst voor de 15de van de maand naar de redactie van de Humanist. Tijdige toezending maakt plaatsing waarschijnlijk (maar is geen garantie).

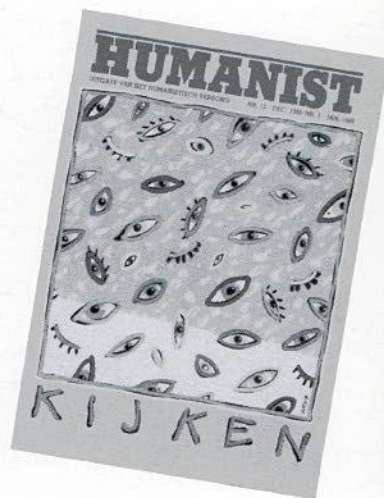
BELGEN OVER HUMANISME

De wereld om ons heen verandert, sneller dan ooit tevoren. De mens kan ingrijpen in zijn eigen natuur: zelf bepalen of hij kinderen wil, hoeveel en op welke wijze. De mens heeft ingegrepen in de hem omringende natuur en deze gereguleerd, gekultiveerd en geïndustrialiseerd. Nu keert de natuur zich tegen de mens: rivieren vervuilen, bossen sterven af, de lucht wordt de mens ontnomen. De mens bepaalt de natuur bepaalt de mens bepaalt... Humanisten geloven in de mens.

Hoe houden humanisten dat geloof in deze wereld overeind? Wat betekent humanisme vandaag? „Humanisme Vandaag” is ook de titel van een boekje van de Belgische humanisten, het gaat over problemen van mensen nu en hoe humanisten daarmee om (kunnen) gaan. Een boek over twijfels: „Iedereen heeft momenten van onzekerheid. Iedereen ervaart bijwijle het leven als zinloos.” Maar ook vol hoop: „Het maakt de humanist niet wanhopig dat de mens zijn eigen zingeving kan en moet zijn. Hij stelt immers vertrouwen in de menselijke vermogens. „Humanisme Vandaag” is een interessant boek voor mensen die meer willen weten over humanisme. Het biedt boeiende perspectieven en zet aan tot verder denken.

Humanisten Vandaag is te bestellen bij het Humanistisch Verbond in Utrecht. Het kost f 13,50 voor leden en f 15,50 voor niet-leden (exclusief portokosten f 3,-). Als u f 16,50 (leden) of f 18,50 (niet-leden) overmaakt op giro 58 t.n.v. Humanistische Pers, Utrecht o.v.v. Humanisme Vandaag krijgt u het zo spoedig mogelijk toegestuurd.

U kunt het boekje ok gratis ontvangen als u een abonnement neemt op Rekenschap. Dan moet u de bon invullen op deze pagina invullen en opsturen.

Veel nieuwe abonnees
Meer dan 350 nieuwe abonnees kon de redactie in de Humanist noteren sinds het verschijnen van het speciale kerstnummer. Het totaal aantal abonnees nadert nu de 3.000. De Humanist telt verder zo'n 14.000 lid-abonnees.

Journaliste zoekt mensen over dilemma's

JOURNALISTE zoekt voor studie over DILEMMA'S nog enkele mensen die – eventueel anoniem – vrijuit willen praten over de schijnbaar onmogelijke keuze waarvoor zij zich geplaatst zien/zagen. Gedacht wordt aan een vluchteling(e), een man/vrouw die moest kiezen tussen kind en relatie, of mensen met een dilemma van religieuze, ethische of maatschappelijke aard. Reacties naar de redactie van de Humanist, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

ERP
**HUMANISME
VANDAAG**
HUMANISTISCH VERBOND

WIE LOSKOMT VAN GOD IS NIET NIKS

Afgelopen maand herhaalde HV-televisie enige afleveringen van de serie „Van God los” die eerder in 1986 werd uitgezonden. Er blijkt nog steeds veel belangstelling voor dit onderwerp. En dus ook voor het gelijknamige boekje dat er van werd gemaakt. Dit werd onlangs herdrukt en is voor slechts f 7,50 verkrijgbaar. U krijgt het thuisgestuurd als u f 10,50 (f 3,- voor de porti) overmaakt op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van „Boekje Van God los”.

De serie bestaat uit zes interviews die Joop van Tijn hield met achtereenvolgens Aukje Holtrop, Hugo Koolschijn, Helene Weijel, Ivo de Wijs, Burcht Pranger, Wil Gerards. In het boekje is een interview met Joop van Tijn („God is het mooiste gespreksonderwerp wat je kunt bedenken”) bijgevoegd.

